

НЭЭЛТТЭЙ
НИЙГЭМ
ФОРУМ

Санхүү, эдийн засгийн хямрал: Монгол Улс 2009 оны хоёрдугаар улирлын тайлан

Улаанбаатар, 2009 он

НЭЭЛТТЭЙ
НИЙГЭМ
ФОРУМ

© Нээлттэй Нийгэм Форум

Энэхүү номын зохиогчийн эрхийг ННФ эзэмших ба номыг хэсэгчлэн болон бутнээр нь хэвлэхийг хүсвэл доорхи хаягаар хандаж зохих зөвшөөрөл авна уу.

Хаяг: Жамъян гүний гудамж
Сүхбаатар дүүрэг, Улаанбаатар -48,
Утас: 976-11-318207
Факс: 976-11-324857
Вэб: <http://www.forum.mn>
И-мэйл: osf@forum.mn

Тайланг бэлтгэсэн: МУИС-ийн эдийн засгийн сургуулийн
эдийн засгийн онолын тэнхимийн судлаачдын баг:

Ч. НАРАНТУЯА

Судалгааны багийн ахлах судлаач, МУИС, ЭЗС-ийн Эдийн засгийн онолын тэнхимийн эрхлэгч, АНУ-ын Мэрилендийн их сургуулийн докторант

С. ДАВААСҮРЭН

Судлаач, АНУ-ын Өмнөд Нью-Хемпширийн их сургуулийн докторант

Б. ОТГОНТӨГС

Судлаач, АНУ-ын Колумбийн их сургуулийн докторант

Б. ТҮВШИНТӨГС

Судлаач, Эдийн засгийн ухааны доктор, АНУ-ын Бостоны их сургууль, Эдийн засгийн судалгаа, эрдэм шинжилгээний хүрээлэн

Зөвлөж, хянан тохиолдуулсан **Б. МӨНХСОЁЛ**
Нээлттэй Нийгэм Форумын менежер

ГАРЧИГ

1.	Тайлангийн хураангуй	4
2.	Оршил	6
3.	Дотоодын үйлдвэрлэл	10
3.1	Дотоодын нийт бүтээгдэхүүний өсөлт.....	10
3.2.	Аж үйлдвэр	12
3.3.	Хөдөө аж ахуй.....	13
3.4.	Үйлчилгээний салбар	14
3.5.	Уул уурхай, олборлох аж үйлдвэр ба барилгын салбарын үйл ажиллагаа	16
3.6.	Үйлдвэрлэлийг дэмжих бодлого	18
4.	Гадаад худалдаа.....	21
4.1	Гадаад худалдаанд гарсан өөрчлөлтүүд.....	21
4.2	Гадаад худалдааны тэнцэл	24
4.3	Дотоодын үйлдвэрлэл ба экспортод гарсан өөрчлөлтүүдийн хамаарал.....	25
4.4	Гадаад худалдааны алдагдал улсын төсөвт нөлөөлөх нь	25
4.5	Гадаад худалдааны түнш орнуудын эдийн засгийн төлөв байдал	27
4.6	Дүгнэлт ба бодлогын зөвлөмж	28
5.	Нийт эрэлтийн талаарх бодлого ба ОУВС-тай хэрэгжүүлж буй хөтөлбөр.....	30
5.1.	Монгол Улс ба ОУВС-ийн харилцаа, хэрэгжүүлж буй хөтөлбөр	30
5.2.	Мөнгөний бодлого	33
5.3.	Төсөв, сангийн бодлого.....	34
6.	Дүгнэлт	38
7.	Ашигласан материал	40
8.	Хавсралт	41

1. Тайлангийн хураангуй

Энэхүү улирлын тайланд дэлхийн санхүү, эдийн засгийн хямрал Монгол Улсын эдийн засагт хэрхэн нөлөөлж байгааг үргэлжлүүлэн судаллаа. Чингэхдээ дотоод болон гадаад эдийн засгийн нөхцөл байдалд 2009 оны хоёрдугаар улирлын байдлаар өмнөх оны мөн үетэй харьцуулахад ямар өөрчлөлт орсон, энэ хугацаанд бодлогын ямар арга хэмжээ авч хэрэгжүүлсэн, ялангуяа ОУВС-тай хэрэгжүүлж буй Стэнд-бай хөтөлбөр, түүний хэрэгжилт, үр дагаврын талаар тоон болон чанарын мэдээлэлд дүн шинжилгээ хийж, холбогдох бодлогын зөвлөмжийг боловсруулсан юм.

Энэхүү судалгааны үр дүнд дараах үндсэн дүгнэлтүүдийг хийсэн болно. Үүнд:

- Дэлхийн өндөр хөгжилтэй орнуудад хямрал доод цэгтээ хурч тогтвортлоо хэмээн үзэж байгаа ч өсөлтийг бий болгох эдийн засгийн хөшүүрэг хараахан бүрдээгүй байна. Хөгжиж буй орнуудын байдал үргэлжлэн муудах хандлагатай байна. Гэхдээ Азийн бус нутаг, ялангуяа БНХАУ-ын эдийн засаг хүчтэй хэвээр байгаа нь манай орны хувьд таатай нөхцлийг бүрдүүлэх үндэстэй юм.
- Монгол Улсад дотоодын үйлдвэрлэлийн уналт үргэлжилсээр байна. ДНБ эхний улирлын өсөлт өмнөх оны мөн үетэй харьцуулахад -4.2 хувьтай байгаа нь эдийн засгийн томоохон уналтыг илэрхийлж байна. ДНБ-ий 30 гаруй хувийг эзэлдэг аж үйлдвэрийн салбар оны эхний хагаст 7.9 хувиар буураад байна. Үүнд боловсруулах салбар 22 хувиар буурсан нь голлон нөлөөлжээ.
- 2009 оны гуравдугаар сараас дэлхийн зах зээлд ашигт малтмалын үнэ дахин өсч, харьцангуй тогвортжиж

эхэлсэн нь тус салбарын орлогоос ихээхэн хамааралтай манай эдийн засгийн хувьд эерэг хандлагыг бий болгосон. Уул уурхай, олборлох аж үйлдвэрийн салбарын үйлдвэрлэл өмнөх оны мөн үетэй харьцуулахад 2009 оны эхний улиралд зургаан хувиар буураад байсан бол хагас жилийн байдлаар 1.6 хувиар буурч, салбарын уналт саарсан байна.

- Аж үйлдвэрийн боловсруулах салбарын үйлдвэрлэлээр буурсан, хүнсний зарим гол нэр төрлийн бүтээгдэхүүний борлуулалт багассан, борлогдоогүй үлдэгдэл нэмэгдсэн, төмөр зам болон агаарын тээвэрээр зорчигчдын тоо буурсан хэвээр байна. Энэ нь нь бодит эдийн засгийн идэвхжил бий болоогүй байгааг харуулж байна.
- Манай улсын дотоодын үйлдвэрлэл уул уурхайн салбараасаа хэт хараат байна. Стратегийн ордууд ашиглалтад ороход энэхүү хараат байдал улам даамжирна. Урт хугацааны эдийн засгийн өсөлтийг хангахын тулд

нэмэгдсэн өртөг өндөртэй өрсөлдөх чадвар бүхий үйлдвэрлэл, үйлчилгээний салбарын сууринсан эдийн засгийг бий болгохыг зорих нь чухал. Ашигт малтмалын салбарын өсөлт нь манай эдийн засгийн хөгжлийн туйлын зорилго биш, харин хөгжлийн дараагийн шатанд шилжих зөвхөн завсрын алхам гэж ойлгох нь зүйтэй юм.

- Гадаад худалдаа уналтын байдалтай хэвээр байна. Өнгөрсөн оны мөн үетэй харьцуулахад экспорт 40 хувиар, импорт 39 хувиар буурсан байна. Гэхдээ гадаад эдийн засгийн байдал сайжрах төлөв байгаагийн нэг жишээ нь энэ оны хоёрдуугаар улиралд зэсийн үнэ өсч, экспортын орлого нэмэгдсэн, мөн зарим нэр төрлийн барааны экспортын хэмжээ нэмэгдсэн явдал юм.
- Хямралын эсрэг гадаад худалдааны онцгой бодлого явуулах боломж манай улсын хувьд үндсэндээ байхгүй. Дэлхийн худалдаанд маш бага хувь эзэлдэг учир бид экспортын болон импортын барааны хувьд бусад орны үнийг хүлээн авахаас өөр аргагүй юм. Цаашдаа экспортын бодлого үйлдвэрлэлийн бодлогоо дагаад эдийн засгийн диверсификацид чиглэх ёстой.
- Монгол Улсын Засгийн газраас хямралын эсрэг авсан дорвитой ганц арга хэмжээ нь ОУВС-тай 2009 оны дөрөвдүгээр сард тохирсон Стэнд-бай хөтөлбөр юм. Энэ хөтөлбөрийн дагуу Засгийн газар, Монголбанк үйл ажиллагаагаа явуулах бөгөөд 229 сая ам. долларын зээлийг валютын нөөцийг зузаатгахад авч ашиглах юм.
- Энэхүү Стэнд-бай хөтөлбөр нь биелүүлэхэд хүндрэлтэй тодорхой тоон зорилтууд багатай, Засгийн газар болоод Монголбанкны үйл ажиллагаанд шууд хутгалдан орох заалтууд цөөн, цомхон, хэрэгжүүлэх арга хэмжээнүүд нь тодорхой байгаа нь өмнө хэрэгжүүлж байсан хөтөлбөрүүдтэй харьцуулахад нааштай өөрчлөлт болжээ.
- Инфляцийн түвшин зургадугаар сарын байдлаар 4.7 хувь байгаа нь инфляцийн дарамт багасч байгааг харуулж байна. Цаашид мөнгөний бодлогоо тууштай хэрэгжүүлж инфляцийн түвшин хяналтад орсон тохиолдолд уг бодлогыг зөөлрүүлж эхлэх нь зүйтэй.
- ОУВС-тай тохирсон хөтөлбөрийн хүрээнд мөнгөний бодлогоо үнийн өсөлтийг хязгаарлахад чиглүүлж, валютын ханшийг чөлөөт зах зээл дээр тогтох байхаар тохирсон. Энэхүү хөтөлбөрийг хэрэгжүүлэх явцад Монголбанкнаас Засгийн газар болоод банкуудад зээл олгосон нь мөнгөний хатуу бодлоготой нь уялдаа муутай арга хэмжээ болжээ.
- 2009 оны зургадугаар сарын байдлаар төсвийн алдагдал 264 тэрбум төгрөг байна. ОУВС-тай тохирсон хөтөлбөрийн дагуу оны эцэст төсвийн алдагдлыг ДНБ-ий 5.8 хувь буюу 364 тэрбум төгрөг байхаар төлөвлөж байгаа. Төсвийн алдагдлыг гадаад донор байгууллагууд болоод орнуудаас зээл авах замаар санхүүжүүлнэ.
- Засгийн газрын зарлага ДНБ-ий 40 хувь байгаа нь эдийн засаг дахь Засгийн газрын оролцоо их байгааг харуулж байна. Энэхүү оролцоог багасгах нь чухал. Цаашилбал, төсвийн бодлогыг эрдэс баялаг болоод эдийн засгийн мөчлөгөөс хараат бус байлгах нь зүйтэй. Тухайлбал, Засгийн газрын зарлагыг тогтвортой өсгөдөг тогтолцоонд шилжиж илүүдэл нөөцийг хуримтлуулж, эдийн засгийн хүндрэлтэй үед хэрэглэж байх бололцоотой. Ийм замаар төсөв, сангийн бодлогыг эдийн засгийн мөчлөгийн эсрэг болгож болох юм.

2. Оршил

Дэлхийн эдийн засгийн хямрал үргэлжилж байна. Байдал өөрчлөгдөж байна гэж ярьж эхэлсэн боловч энэ оны эхний хагас жилийн байдлаар өндөр хөгжилтэй орнуудад өсөлтийн шинж тэмдэг илрээгүй байна. Гэхдээ АНУ болон Европын Холбооны улс орнуудын эдийн засаг гуравдугаар улирлаас эхлэн өснө гэж таамаглаж байна. Энэхүү эерэг таамаглалд нөлөөлж буй хоёр үндсэн хүчин зүйл нь хөрөнгийн зах зээлийн индексүүд тогтвортой бөгөөд өсч эхэлсэн, мөн орон сууцны борлуулалт өссөн явдал юм. АНУ-ын шинэ орон сууцны борлуулалт зургадугаар сард 11 хувь өссөн нь сүүлийн жилд байгаагүй өндөр үзүүлэлт боллоо. Гэсэн хэдий ч Америк болон Европын улсуудын зарим том компанийн үзүүлэлт муу хэвээр байна. Эдийн засагчдын үзэж байгаагаар өндөр хөгжилтэй улс орнуудад хямрал доод цэгтээ нэгэнт хүрчтогтворжих анхны шинж тэмдгүүд илрэч эхэллээ.

Азийн орнууд хямралыг харьцангуй тогтвортой даван туулж байна. БНХАУ төсөв санхүүгийн болон мөнгөний тэлэх бодлогоо үргэлжлүүлж байгаа. Тухайлбал, 67.5 хувь нь төрийн эзэмшилд байдаг Хятадын гуравдахь том банк болох Бэнк офф Чайна энэ оны эхний хагас жилд 902 тэрбум юаний (132 тэрбум ам. доллар) зээл олгосон нь шинээр олгосон зээлийн өмнө нь байгаагүй өндөр түвшин юм. Энэ онд тус улсын хэмжээгээр олгох нийт шинэ зээлийн хэмжээ 11 триллион юаньд хүрэхээр тооцоолжээ¹. Мөнгөний болон төсвийн хүчтэй тэлэлтийн үр дүнд Хятадын эдийн засаг энэ улиралд 7.9 хувиар өссөн байна. Азийн хурдацтай өсч буй томоохон орон болох Энэтхэг Улсын ДНБ энэ улиралд 5.8 хувиар өссөн нь мөн өндөр үзүүлэлт юм.

1 БНХАУ-ын Засгийн газрын эдийн засгийг дэмжих дөрвөн триллион юаний багц бодлогын талаар бид эхний улирлын тайландаа дэлгэрэнгүй тайлбарласан байгаа..

БНСУ энэ улиралд 2.3 хувийн өсөлттэй байгаа нь тус улсын Сангийн яамнаас нь урьдчилан тооцоолж байснаас илүү өндөр өсөлт болсон гэнэ. Хэрэглэгчийн итгэлийн индекс долдуугаар сард 109² болж, 2002 оны гуравдугаар улирлаас хойш байгаагүй өндөр түвшинд хүрсэн байна. Эдийн засгийн бодлогын зөвлөгөө өгдөг Солонгосын Хөгжлийн Хүрээлэн зэрэг байгууллага төсөв, санхүү болон мөнгөний бодлогоо хумих, хямралын нөхцөлд авч хэрэгжүүлсэн татварын хөнгөлөлт болон бусад онцгой

2 Хэрэглэгчийн итгэлийн индекс (ХИИ) 100-аас дээш байна гэдэг нь хэрэглэгчид эерэг хүлээлттэй байна гэдгийг илтгэнэ. ХИИ -ийг Улаанбаатар хотод 2009 оны тавдугаар сард түүвэр судалгаагаар тооцож үзэхэд уг индекс 36.7 байсан нь өнөөгийн болон ирээдүйн эдийн засгийн байдлын талаарх итгэл тун муу байгаагийн илрэл юм. Энэ талаарх дэлгэрэнгүй тайланг www.forum.mn портал сайтаас үзнэ үү.

арга хэмжээгээ зогсоохыг Засгийн газартаа зөвлөж байна. Эдийн засаг өсөөд өхэлсэн энэ үед хэрэглэгч болон бизнес эрхлэгчдийн итгэл болон хүлээлт өөрөө байгаа учир инфляци нэмэгдэх, улмаар үл хөлдөх хөрөнгийн зах зээл дээр үнийн хөөрөгдөл бий болох вий гэсэн болгоомжлол байна. Гэсэн хэдий ч албаны хүмүүс эдийн засгийг хөшүүрэгдэх төсвийн багц бодлогоо өөрчлөхөд арай эрт байна гэж үзэж байгаагаа илэрхийлсэн.

Дэлхийн Банк энэ оны дэлхийн эдийн засгийн өсөлтийн талаарх таамаглалуудаа он гарсаар ойр ойрхон өөрчилж буй юм. Хамгийн сүүлд 2009 оны тавдугаар сард гаргасан таамаглалаараа өндөр хөгжилтэй орнуудын эдийн засгийн уналтыг өмнөх таамаглалаасаа арай бага байхаар, хөгжиж буй улс орнуудын өсөлтийг мөн арай сул байхаар өөрчилсөн. Өөрөөр хэлбэл, өндөр хөгжилтэй улс орнуудын уналт саарч, эдийн засаг тогтвортожиж эхлээд байна. Буурай хөгжилтэй орнуудын хувьд хямралын сөрөг нөлөө өмнө бодож байснаас илүү хүчтэй байх магадлалтай болоод байна. Харин Азийн бус нутагт эдийн засгийн өсөлт хурдасч байдал сайжрах төлөвтэй байна. Гэхдээ макро эдийн засгийн албан ёсны статистикийн үзүүлэлтүүд өөрөө болно гэдэг нь хүмүүсийн амьдрал сайжирсныг шууд илэрхийлэхгүй юм. Ялангуяа орлого багатай иргэдийн хувьд хямралын хүндрэл хэсэг хугацаанд үргэлжлэх нь дамжиггүй. Гэхдээ цаашдын өөрчлөлтийн хандлага зэрэг болж байгааг дэлхийн эдийн засгийн байдал харуулж эхэллээ.

Энэ хямрал дэлхийн эдийн засагт бүтцийн томоохон өөрчлөлт авчирна гэж эдийн засагчид үзэж байна. Сүүлийн хэдэн арван жил хөгжиж ирсэн бүтэц сууриараа өөрчлөгдөх магадлалтай юм. Азийн хурдацтай хөгжиж ирсэн орнууд, тэр дундаа БНХАУ экспортод тулгуурласан аж үйлдвэржилтийн бодлого олон жил хэрэгжүүлсний үр дунд АНУ болон БНХАУ-ын хооронд гадаад худалдааны томоохон тэнцвэргүй байдал бий болон ужирч, АНУ-ын Хятадтай хийдэг худалдааны алдагдал 2008 онд гэхэд 266 тэрбум ам. долларт хүрсэн нь өмнө нь байгаагүй өндөр алдагдал юм. Үндсэндээ, АНУ-ын өрх гэрүүд ихээхэн хэмжээний зээл авч Хятадад үйлдвэрлэсэн бүтээгдэхүүн худалдан авч байсан дүр зураг олон арван жил зонхицжээ. АНУ-ын хадгаламжийн түвшин 2005-2007 онд өрхийн татварын дараахь орлогын нэг хүрэхгүй хувь байсан нь ихээхэн доогуур үзүүлэлт байжээ.

Цаашдаа энэхүү хандлага үргэлжлэх боломжгүй гэдэг нь улам бүр тодорхой болж байна. Америкийн өрх гэрүүд өнгөрсөн оны сүүлээс эхлэн хадгаламжаа нэмж өхэлсэн. Энэхүү хямралаар нийт 14 триллион орчим ам. долларын хөрөнгө алдсан хүмүүс аргагүй биз. Энэ нь өрхүүдийн татварын дараахь жилийн орлогын 140 хувьтай тэнцүү тоо юм. Өнөөгийн байдлаар хувийн хадгаламж өрхийн орлогын 6.9 хувьд хүрсэн нь Азийн орнуудын стандартаар бага үзүүлэлт боловч энэ нь Америкийн хэрэглэгчдийн үйл хөдлөлд томоохон өөрчлөлт орж байгааг харуулж байна. Энэ нь бусад оронд ямар дохио болох вэ? Юуны түрүүнд Хятадын экспортод суурилсан өндөр өсөлтийн үе дуусгавар болох дохиог өгч байна.

Хэдхэн хоногийн өмнө³ Вашингтон хотноо болсон АНУ болон БНХАУ-ын хоёр талын стратеги, эдийн засгийн уулзалтын үеэр АНУ-ын албаны хүмүүс БНХАУ цаашид АНУ-ын өрх гэрийн өндөр хэрэглээнд тулгуурлан өсөх боломж үгүй болж байгаа талаар цохон тэмдэглэсэн. Иймээс Хятадын хувьд богино хугацаандаа энэхүү хямралаас гарах, дунд болон урт хугацаандаа өндөр өсөлтөө баталгаажуулах цорын ганц арга бол дотоодын хэрэглээний өсөлт юм гэдгийг сануулсан. Хятадын Засгийн газар энэхүү байдлыг ойлгож, дотоодын хэрэглээгээ нэмэгдүүлэх, өрх гэрийг хэрэглээг хөшүүрэгдэх бодлогын арга хэмжээ авч эхлээд байна. Үүний нэг тод жишээ хямралын эхэн үед зарласан, одоогоор амжилттай хэрэгжих байгаа эдийн засгийг дэмжих дөрвөн триллион юаний багц бодлого юм. Энэхүү бодлогоор Хятадын Засгийн газрын зарлага огцом нэмэгдэж, эдийн засгаа хүнд нөхцөлд авч гарах зорилготой байсан, үүндээ ч хүрч байна. Гэвч Барууныхны үзэж байгаагаар Хятадын Засгийн газрын бодлого төдийлөн шуурхай биш, байдал тийм ч хурдан өөрчлөгдөхгүй болов уу гэсэн хүлээлт хэвээр байх шиг байна. Иймээс цаашдаа Засгийн газрын хэрэглээгээ өндөр байлгахаас гадна өрх гэрийн хэрэглээг илүү хүчтэй хөшүүрэгдэх нь чухал гэдэг нь тодорхой болоод байна.

Дэлхийн эдийн засгийн байдал ийнхүү өөрчлөгдөх нь манай улсад ямар нөлөөтэй вэ? БНХАУ нь манай экспортын гол түнш юм. Хятадын дотоодын хэрэглээ өсөх нь манай экспортод сайнаар нөлөөлөх нь ойлгомжтой. Ер

³ 2009 оны 7 дугаар сарын 27-28 өдрүүд

нь зарим эдийн засагчид БНХАУ болон Энэтхэг Улс энэхүү хямрааас дэлхийн эдийн засгийг авч гарна гэж хэлсэн нь ч бий. Гэхдээ дэлхийн ДНБ-ий дөнгөж долоо орчим хувийг эзэлдэг БНХАУ ийнхүү томоохон үүрэг хүлээж чадах нь юу л бол. Ямартаа ч тодорхой хувь нэмэр оруулах нь ойлгомжтой ч өндөр хөгжилтэй улс орнуудыг хямрааас гаргах эдийн засгийн хүч энэ хоёр оронд хараахан байхгүй гэдэг дээр олон хүмүүс санал нэгдэж байх шиг байна. Харин манай улс мэтийн Азиин бусад харьцангуй жижиг улс орны хувьд Хятадын эдийн засаг шийдвэрлэх үүрэгтэй байх нь маргашгүй юм. Тухайлбал, БНСҮ-ын хувьд энэ улирлын эдийн засгийн өсөлт өндөр байсан нь БНХАУ-ын ган, электрон бүтээгдэхүүний экспортын эрэлт өндөр байсантай холбоотой гэж үзсэн байна. Ер нь дэлхийн гол түүхий эд болох зэс, нефть зэргийн үнэ үргэлжлэн буураагүй, сүүлийн хэдэн сар эргээд өссөний нэг гол шалтгаан нь Хятад, Энэтхэгийн эрэлт өндөр байсантай холбоотой гэж эрдэмтэд тайлбарлаж байгаа. Энэ нь түүхий эдийн үнээс ихээхэн хамаардаг манай улсын хувьд нааштай үйл явц юм. Энэ улиралд манайхаас авдаг Хятадын эрдэс баялгийн эрэлт тогтвортой, бага зэрэг өссөн нь үүний нэг илрэл юм.

Дэлхийн эдийн засгийн байдал иймэрхүү байхад манай орны эдийн засагт хоёрдуугаар улиралд ямар өөрчлөлтүүд гарсан, бодлогын ямар арга хэмжээ авсан, энэ нь ямар үр дүнтэй байсан талаар энэхүү тайланд дэлгэрэнгүй авч үзлээ. Дотоодын үйлдвэрлэл өмнөх улиралтай харьцуулахад сэргэж эхэлсэн хэдий ч энэ нь улирлын шинжтэй өөрчлөлт бөгөөд өнгөрсөн оны мөн үетэй харьцуулахад буурсаар байгаа нь хямрал гүнзгийрч буйн шинж юм. Эхний улирлын ДНБ өмнөх жилтэй харьцуулахад 4.2 хувиар буурсан нь үүний нэг баталгаа болж байна. Аж үйлдвэрийн бүтээгдэхүүн, барилга, үйлчилгээ зэрэг гол салбар уналттай хэвээр байна. Харин сүүлийн саруудад зэсийн үнэ өссөнөөс шалтгаалан уул уурхайн салбарын уналт саарсан нааштай өөрчлөлт гарлаа. Бодит секторыг дэмжих богино хугацааны бодлогын хувьд манай улсын төсөв санхүүгийн байдлаас шалтгаалан орон зай байхгүй талаар өмнөх улирлын тайланд дэлгэрэнгүй тайлбарласан. Энэ байдал үргэлжилж байна. Нэгэнт богино хугацаанд бодлого хэрэгжүүлэх боломжгүй тул дунд хугацааны бодлого ашигт малтмалын

орлогыг ашиглан эдийн засгийн диверсификац хийж, цаашдын өсөлтийн үндсийг бүрдүүлэх нь чухал гэж үзэв. Ашигт малтмалын том ордуудыг эргэлтэд оруулах нь манай эдийн засгийн туйлын зорилго биш, харин өндөр өсөлттэй олон талт бүтцийг бүрдүүлэхэд чиглэсэн зөвхөн нэг шат дамжлага болох учиртай гэдгийг энэ тайлангийн гуравдугаар бүлэгт цохон тэмдэглэлээ.

Энэ улиралд гадаад худалдаа өмнөх улиралтай харьцуулахад өсч эхэлсэн хэдий ч өнгөрсөн оны мөн үетэй харьцуулахад үргэлжлэн буурсаар байна. Гадаад эдийн засгийн орчин таагүй хэвээр байна. Гэхдээ манай экспортын гол түнш болох Хятадын эдийн засаг энэ улиралд өндөр өсөлтийг үзүүлсэн нь нааштай өөрчлөлт юм. Үүнтэй холбоотойгоор ашигт малтмал болон бохир ноолуур зэрэг зарим нэг бүтээгдэхүүний эрэлт өссөн байна. Дүнгээрээ экспорт болон импорт аль аль нь 40 орчим хувийн уналттай хэвээр байна. Гадаад худалдаатай холбоотой богино хугацаанд хэрэгжүүлэх бодлогын арга хэрэгсэл манай улсын хувьд тун хомс юм. Харин дунд болон урт хугацаандаа экспортын бүтцийг өөрчлөх, бүтээгдэхүүний тоог олшуулахад анхаарах ёстой бөгөөд ингэхдээ гадаад худалдааны зардал болох тээвэрлэлт болон трансакцийн бусад зардлыг бууруулахад төр анхаарах ёстой юм. Үүнд институцийн орчныг сайжруулах нь хамгийн чухал ач холбогдолтой байна гэж бид үзлээ. Гадаад худалдааны талаарх тоон мэдээлэл болон бодлогын зөвлөмжийг тайлангийн дөрөвдүгээр бүлгээс харна уу.

Нийт эрэлтийг дэмжих төрийн бодлогын талаар тайлангийн тавдугаар бүлэгт авч үзэв. Хямрал эхэнсээс хойш манай Засгийн газар "Санхүү, эдийн засгийн хүндрэлийг даван туулах арга хэмжээний төлөвлөгөө" боловсруулж батлуулсан хэдий ч энэ нь биелэлээ олоогүй юм. Учир нь энэхүү хөтөлбөрийг хэрэгжүүлэхийн тулд 1.5 их наяд төгрөг хэрэгтэй гэсэн тооцоо гарсан бөгөөд үүнийг санхүүжүүлэх эх үүсвэр тун хомс байна. Үүнтэй уялдуулаад 1.2 тэрбум ам. долларын бонд гаргах шийдвэр дэлхийн санхүүгийн зах зээлийн гүнзгий хямралын үед хэрэгжих үндсэндээ боломжгүй байсан. Засгийн газар2009 оны дөрөвдүгээр сард ОУВС-тай Стэнд-бай хөтөлбөрийг тохирч богино хугацаанд төлбөрийн тэнцлийн алдагдлыг санхүүжүүлэх зорилгоор 229 сая ам. доллар авах болсон нь оновчтой арга хэмжээ байлаа. Энэхүү хөтөлбөр

болон үүнтэй уялдаад манай макро эдийн засгийн бодлого хэрхэн явагдаж буй талаар тайлангийн тавдугаар бүлэгт дүн шинжилгээ хийллээ. Стэнд-бай хөтөлбөр нь богино хугацаанд хэрэгтэй валютын эх үүсвэрийг бий болгоод зогсоогүй бодлогод эерэгээр нөлөөлж, бусад доноруудад манай улсын талаар эерэг дохио өгсөн гэж дүгнэж байна.

3. Дотоодын үйлдвэрлэл

Тайлангийн энэ хэсэгт манай улсын дотоодын үйлдвэрлэл, бүтээгдэхүүн болон үйлчилгээний тоо хэмжээнд гарч буй өөрчлөлтийг аж үйлдвэр, хөдөө аж ахуйн үйлдвэрлэл, үйлчилгээний салбарын үйлдвэрлэлийн хэмжээ, борлуулалт, гол нэр төрлийн бүтээгдэхүүн, хөдөлмөрийн бүтээмжийн 2009 оны эхний хагас жилийн үзүүлэлтүүдийг өмнөх оны мөн үетэй харьцуулан судаллаа. Ялангуяа манай улсын ДНБ-ий үйлдвэрлэл онцгой ач холбогдолтой уул уурхай, олборлох аж үйлдвэрлэл болон барилгын салбарын үйлдвэрлэлд гарч буй өөрчлөлт, төлөв хандлага зэрэгт сүүлийн үеийн тоо мэдээг ашиглан шинжилгээ хийж, дүгнэлт гарган дотоодын үйлдвэрлэлийг дэмжих бодлогын талаар өөрсдийн саналаа хуваалцах болно.

3.1 Дотоодын нийт бүтээгдэхүүний өсөлт

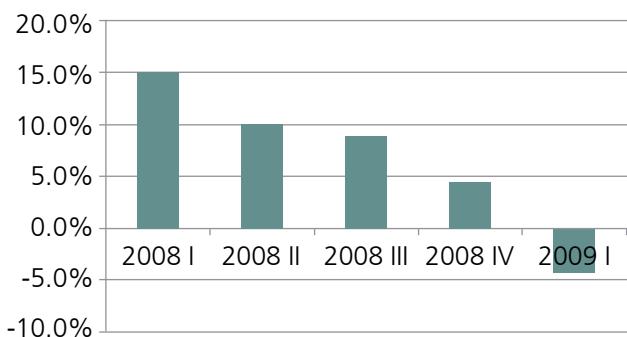
Бид өмнөх улирлын тайландаа сүүлийн жилүүдэд манай орны бодит эдийн засагт гарч буй өөрчлөлт, чиг хандлагын талаар дэлгэрэнгүй танилцуулсан билээ. Дэлхийн эдийн засгийн өнөөгийн хямралын өмнөх жилүүдэд хөгжиж буй орнуудын эдийн засаг өндөр хурдацтай өссөн. Тухайлбал, гадаад эдийн засгийн таатай нөлөөнөөс хөгжиж буй орнуудын экспортын дотоодын нийт бүтээгдэхүүнд эзлэх хувь нь 2000 онд 29 байснаа 2007 онд 39 болтлоо нэмэгдсэн байна. Манай улсын хувьд ч сүүлийн жилүүдэд дотоодын нийт бүтээгдэхүүний өндөр өсөлттэй байсан нь экспортын хэмжээ өссөнтэй холбоотой юм. Өсөлт 2007 онд 10.2 хувь, 2008 онд 8.9 хувьтай байсан. Өнгөрсөн оны өсөлтийг улирлаар авч үзвэл оны сүүлийн улиралд өсөлт үлэмж саарсан

нь эрдэс баялгийн үнэ буурч, хямралын нөлөө мэдрэгдэж эхэлснийг илтгэж байсан. Энэ оны эхний улиралд ДНБ өмнөх оны мөн үетэй харьцуулбал 4.2 хувиар буурсан байна (Зураг 3.1)⁴.

Энэхүү уналт нь хямралын манай улсын бодит секторт үзүүлэх нөлөө улам гүнзгийрч байгаагийн шинж тэмдэг юм. Аж үйлдвэр, хөдөө аж ахуй, үйлчилгээний ихэнх салбар уналттай, гадаад худалдаа буурсан хэвээр байгаа нь үүнд нөлөөлжээ. Нөгөө талаас, 2008 оны эхний улиралд ДНБ 15 хувийн өсөлттэй байсан нь хэт өндөр бөгөөд эдийн засагт хэт халалтын шинж илэрч байсан ўе юм. Энэ өндөр өсөлттэй үетэй харьцуулахад 2009

4 Энэхүү тайланг бичих үед 2009 хоёрдугаар улирлын ДНБ-ий өсөлтийн тоо хараахан гараагүй байв.

Зураг 3.1. ДНБ-ий өсөлт улирлаар, өмнөх оны мөн үетэй харьцуулахад

Эх сурвалж: УСХ, 2009 оны 1, 4-р сарын бүллэгтөнө

оны эхний улирлын ДНБ-ий өсөлт харьцангуй бага байх нь хүлээлттэй нийцэж байгаа хэдий ч дөрөв гаруй хувийн уналт гэдэг нь ихээхэн сөрөг үзүүлэлт юм. Энэ оны эхээр Дэлхийн Банк манай улсын эдийн засгийг 2009 онд 2.7 хувиар өснө гэж урьдчилан таамагласан бөгөөд одоогоор өөрчлөөгүй байна. Энэхүү өсөлт нь уул уурхай болон тээврийн салбарын өсөлтөд суурилна гэж Дэлхийн Банкнаас үзсэн. Оюу Толгойн хөрөнгө оруулалтын гэрээ зурагдаж, үүнтэй холбоотой хөрөнгө оруулалт, дагалдах үйлдвэрлэл, тээвэр өссөнөөр манай эдийн засаг энэ онд 2.7 хувиар өснө гэж үзсэн. Гэтэл уул уурхайтай холбоотой эерэг өөрчлөлтүүд хойшлогдож байгаа, нөгөө талаас бодит сектор эхний хагас жилд ихээхэн унасан, ялангуяа тээврийн салбар уналттай хэвээр байгаа зэргээс шалтгаалан энэ оны эцсээр эдийн засгийн өсөлт эерэг байх магадлал тун бага байна.

Ийнхүү дэлхийн зах зээл дэх ашигт малтмалын үнэ ханшнаас хүчтэй хамаарч байдаг манай улсын эдийн засаг ашигт малтмалын үнэ ханшны өсөлт, бууралтаас шалтгаалан тогтвортой бус төлөв байдалд оршиж байна. Ашигт малтмалын үнэ ханш өсөж, орлого нэмэгдэхэд түүний эдийн засагт үзүүлэх эерэг нөлөө их байдаг бол үнэ ханш буурахад үзүүлэх сөрөг нөлөө түүнээс ч илүү юм. 2008 оны сүүлийн улирлаас дэлхийн зах зээлд ашигт малтмалын үнэ тэр дундаа зэсийн үнэ огцом буурснаас 2009 оны эхний улиралд манай улсын аж үйлдвэрийн салбар хүчтэй уналтад орсон. Дэлхийн зах зээлд богино хугацаанд ашигт малтмалын үнэ ханш ийнхүү унаснаас ашигт малтмалын салбарын орлого хүчтэй буурсан нь манай улсын эдийн засгийн бусад салбарын үйл

ажиллагаанд ч гэсэн ихээхэн хүндрэлийг бий болгосон.

2009 оны гуравдугаар сараас дэлхийн зах зээлд ашигт малтмалын үнэ ханш харьцангуй тогвормиж, дахин өсөж эхэлсэн нь манай эдийн засагт ээрэг хандлагыг бий болгож байна. Тухайлбал, 2009 оны эхний зургаан сарын дунджаар 2008 оны 12 дугаар сарын дундажтай харьцуулахад нэг тонн зэсийн үнэ 31.7 хувь, нэг баррель газрын тосны үнэ 28.5 хувь, нэг унц алтны үнэ 12.1 хувиар тус тус өссөн байна. Уул уурхай, олборлох аж үйлдвэрийн салбарын үйлдвэрлэл өмнөх оны мөн үетэй харьцуулахад 2009 оны эхний улиралд зургаан хувиар буурсан байсан бол эхний хагас жилд өмнөх оны мөн үетэй харьцуулахад 1.6 хувиар буурчээ. ДНБ-ий 30 орчим хувийг бүрдүүлдэг уул уурхайн салбарын бууралтын хэмжээ ийнхүү саарсан нь нааштай хандлага бий болсныг харуулж байна.

Өмнөх улирлын тайланд онцолсны дагуу манай улсын бодит эдийн засгийн өнөөгийн тогтолцоо үндсэндээ ашигт малтмалын салбараар тодорхойлогдож байгаа маш энгийн чиг хандлагатай байна. Манай улсын ирээдүйд чухал ач холбогдолтой ашигт малтмалын орд газрууд, баялгаа эргэлтэд оруулах тухай яригдаж байгаа энэ чухал үед ашигт малтмалын дэлхийн зах зээлээс шууд хамаарлтай өнөөгийн эдийн засгийн хэт энгийн чиг хандлагыг зайлшгүй өөрчлөх, эдийн засгийн төрөлжилтийг бий болгож, үйлдвэрлэл, үйлчилгээний шинэ салбаруудыг үүсгэх, түүнчлэн ашигт малтмалын бүтээгдэхүүнийг боловсруулан эцсийн бүтээгдэхүүн хэлбэрээр экспортлох зэргээр уул уурхайн салбараас шууд хамаарлыг багасгах зайлшгүй шаардлагатай байна. Өнгөрсөн хугацаанд явж ирсэн уул уурхай, олборлох бүтээгдэхүүн зонхилсон эдийн засгийн тогтолцоог бус, харин өндөр технологитой, баялгаа зөв ашигласан бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэдэг эдийн засгатай болох нь чухал юм.

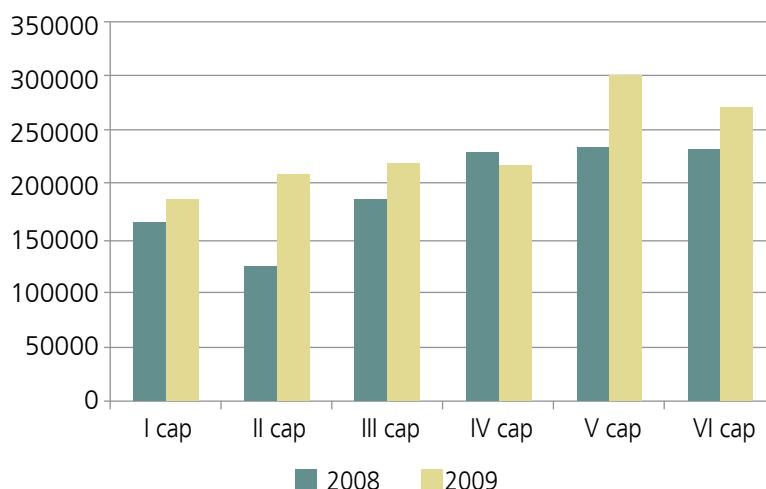
Дэлхийн Банкнаас 2009 оны тавдугаар сард шинэчлэн гаргасан урьдчилсан тооцоогоор дэлхийн эдийн засаг 2009 онд 2.9 хувиар буурах бөгөөд ингэхдээ хөгжингүй орнуудын эдийн засаг 4.2 хувиар буурч, хөгжих буй орнуудын эдийн засаг дөнгөж 1.2 хувиар өсөхөөр байна. Энэхүү шинэчлэн гаргасан тооцоогоор дэлхийн томоохон эдийн засгуудад уналт саарч, тогтвормижих хандлага ажиглагдаж эхэлсэн бол

хөгжиж буй орнуудын эдийн засгийн өсөлт буурсан дүнтэй байна. Манай улсын эдийн засгийн өсөлт ч гэсэн энэ онд эрс саараад байгаа ба Дэлхийн Банкнаас 2009 оны хоёрдугаар сард гаргасан тайлангаас манай улсын ДНБ энэ онд 2.7 хувиар өсөхөөр байна.

3.2. Аж үйлдвэр

Аж үйлдвэрлэлийн салбар нь манай ДНБ-ий 30 гаруй хувийг эзэлдэг томоохон салбар бөгөөд тус салбар нь хөрөнгө оруулалтыг нэмэгдүүлэх замаар хөдөлмөрийн бүтээмжийг дээшлүүлж, нэмэгдсэн өртөг үйлдвэрлэх хамгийн боломжтой, ирээдүйтэй салбар юм. Өнөөгийн хямралд манай улсын аж үйлдвэрийн салбар нэлээд хүчтэй нэрвэгдсэн хэвээр байна. 2008 оны эцэст гурав орчим хувийн өсөлттэй байсан тус салбарын нийт бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэл 2009 оны эхний хагас жилд өмнөх оны мөн үеэс 7.9 хувиар унаад байна.

Зураг 3.2. Аж үйлдвэрийн нийт үйлдвэрлэлт, 2008 ба 2009 оны эхний хагас, сая төгрөг

Эх сурвалж: УСХ, 2008, 2009 оны зургадугаар сарын бүллэгтөнө

2009 оны эхний хагас жилийн бууралтад боловсруулах салбар 22.6 хувь, уул уурхай, олборлох аж үйлдвэрийн салбар 1.6 хувиар буурсан нь нөлөөлжээ. Энэ нь манай улсын аж үйлдвэрийн салбар, тэр дундаа боловсруулах үйлдвэрлэл нэлээд хүндхэн байдалд байгааг харуулж байна. Уул уурхай, олборлох салбарын үйлдвэрлэл буурхад 35 хувийн агуулгад шилжүүлсэн зэсийн баяжмал, цайрын баяжмал, хайлуур жоншны баяжмал, алт, гянтболдын баяжмал зэргийн бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэл 0.6-50.2 хувиар буурсан нь нөлөөлсөн бол боловсруулах аж үйлдвэрийн салбарын үйлдвэрлэл буурхад катодын зэс, самнасан ноолуур, шохой, металл бэлдэц, хивс, пиво, тамхи, бетон зэргийн үйлдвэрлэлийн 1.4-86.9 хувийн бууралт сөргөөр нөлөөлжээ. Аж үйлдвэрийн гол нэр төрлийн зарим бүтээгдэхүүний үйлдвэрлэлтийн 2008-2009

оны эхний хагас жилийн харьцуулсан дүнг Хавсралт 8.1- ээс үзнэ үү.

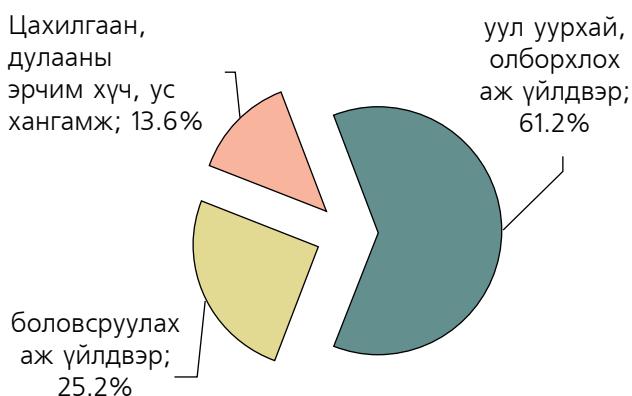
Аж үйлдвэрийн салбарын хөдөлмөрийн бүтээмж мөн хугацаанд 3.2 хувиар буурчээ. Ингэхдээ үйлдвэрлэлт нь огцом буурсан боловсруулах салбарт хөдөлмөрийн бүтээмж 17.6 хувиар унасан бол уул уурхай олборлох салбарт 6.7 хувиар өссөн байна. Аж үйлдвэрийн салбарт ажиллагсадын тоо 2009 оны эхний хагаст 47.7 мянган хүн болсон нь өмнөх оны мөн үеэс 5.1 хувиар буурсан үзүүлэлт юм. Үйлдвэрлэл буурхад хөдөлмөрийн бүтээмж дагаж буурдаг зүй тогтол боловсруулах салбарт тод ажиглагдаж байна.

Үйлдвэрлэлийн хэмжээ нь буураад байгаа боловсруулах болон уул уурхай олборлох салбар нь манай улсын аж үйлдвэрийн салбарын томоохон хэсгийг бүрдүүлдэг болохыг зураг 3.3-аас харж болно. Тэр дундаа уул уурхай, олборлох салбар дангаараа 61.2 хувийг үйлдвэрлэсэн байгаа нь манай улсын бодит эдийн засаг ашигт малтмалын салбараас хараат бөгөөд түүгээр тодорхойлогддог болохыг баталж байна.

2009 оны эхний хагас жилд аж үйлдвэрийн нийт борлуулсан бүтээгдэхүүний 58.1 хувийг уул уурхай олборлох, 27.6 хувийг боловсруулах, 14.3 хувийг цахилгаан, дулааны эрчим хүч, ус хангамжийн салбар нийлүүлжээ. Өнгөрсөн оны мөн үетэй харьцуулахад уул уурхайн салбарын борлуулсан бүтээгдэхүүний хэмжээ 8.8 хувиар буурсан байгаа юм. Энэ оны эхний хагас жилд оны үнээр 1,109.0 тэрбум төгрөгийн

бүтээгдэхүүнийг зах зээлд нийлүүлсний 51.2 хувийг гадаадын зах зээлд, 48.8 хувийг дотоодын зах зээлд тус тус борлуулжээ.

Зураг 3.3. Аж үйлдвэрийн нийт үйлдвэрлэл, салбараар, 2009 оны эхний хагас жил

Эх сурвалж: УСХ, 2009 оны зургадугаар сарын бүоллетеңь

Хүснэгт 3.1. Хүнсний гол нэр төрлийн бүтээгдэхүүний үлдэгдэл, 2008 - 2009 оны эхний хагас жилээр

Хэмжих нэгж	2008 он	2009 он
Гурил тн	878.3	2120.1
Малын мах тн	92.1	157.7
Жигнэмэг тн	6.5	7.8
Спирт мян. л	512.5	779.2

Эх сурвалж: УСХ, 2009 оны зургадугаар сарын бүоллетеңь

Хүснэгт 3.1-ээс өнгөрсөн оны мөн үетэй харьцуулахад борлогдоогүй үлдсэн хүнсний гол нэр төрлийн зарим бүтээгдэх үүний хэмжээ нэмэгдсэн болох нь харагдаж байна. Тухайлбал, махны үйлдвэрлэл 2009 оны эхний хагаст өнгөрсөн оны мөн үетэй харьцуулахад 94.5 хувиар буурсан байхад агуулахад борлогдоогүй үлдсэн малын махны хэмжээ 1.7 дахин их байна. Махны үйлдвэрлэл огцом буурсан, агуулахад борлогдоогүй үлдсэн махны хэмжээ өссөн зэрэгт хөдөө аж ахуйн бүтээгдэхүүн, түүхий эдийн үнийн

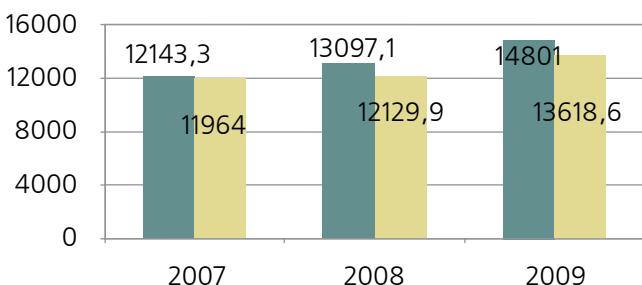
бууралт нөлөө үзүүлж байгаа хэдий ч бүхэлдээ хэрэглэгчдийн худалдан авах чадвар муудаж, дотоодын эрэлт буурсантай холбоотой юм.

Өмнөх улирлын тайланд дурдсаны дагуу эдийн засгийн нөхцөл байдал хүндрэхийн хэрээр хэрэглэгчдийн худалдан авалтын хэмжээ буурч, улмаар агуулахад борлогдоогүй үлдсэн барааны хэмжээг нэмэгддэг. Үйлдвэрлэсэн бүтээгдэхүүн нь нэгэнт борлогдохгүй болохоор үйлдвэрлэгчид үйлдвэрлэлээ бууруулахаас өөр аргагүй байдалд хүрнэ. Манай улсын аж үйлдвэрийн салбар, тэр дундаа боловсруулах салбарт бий болоод байгаа үйлдвэрлэлтийн огцом бууралт нь дээрх учир шалтгаанаас, тодруулан хэлбэл гадаад болон дотоодын эрэлтийн бууралтаас нөхцөлдөн бий болоод байгааг харуулж байна. Нийт эрэлт ийнхүү үргэлжлэн буурч байгаа нь манай улсын дотоодын бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэлд цаашид ч сөргөөр нөлөөлөхөөр байна.

3.3. Хөдөө аж ахуй

Мал аж ахуй: 2009 оны эхний хагас жилд 14.8 сая эх мал буюу нийт төллөх малын 79.9 хувь төллөсөн ба төллөсөн малын тоо 2007 ба 2008 оны мөн үеэс өссөн ч төл бойжилт 91.6 хувтай байгаа нь 2007 оны мөн үеэс 6.6 пункт, 2008 оны мөн үеэс 0.6 пунктээр тус тус буурсан байна (Зураг 3.4).

Зураг 3.4. Мал төллөлт, төл бойжилт 2007 – 2009 оны эхний хагаст, мян. толгой

Эх сурвалж: УСХ, 2009 оны зургадугаар сарын бүоллетеңь

Тэгвэл зүй бусаар хорогдсон малын тоо 2009 оны эхний хагас жилд өнгөрсөн оны мөн үетэй харьцуулахад 1.4 сая толгойд хүрч 1.5 хувиар өссөн байна.

Хүснэгт 3.2. Малын зүй бус хорогдол, 2007-2009 оны эхний хагас жил

Малын төрөл	Хорогдсон мал, мянган толгой		
	2007 он	2008 он	2009 он
Тэмээ	0.9	1.9	1.6
Адуу	14.2	101.5	49.3
Үхэр	17.2	115.9	89.0
Хонь	71.6	540.2	564.2
Ямаа	76.9	656.6	733.7
Нийт	180.8	1416.0	1437.9

Эх сурвалж: YCX, 2008, 2009 оны сарын бүоллетеңь

2009 оны эхний хагас жилд өмнөх оны мөн үетэй харьцуулахад хөдөө аж ахуйн гол нэр төрлийн бүтээгдэхүүн болох үхрийн махны үйлдвэрлэл 92.9 хувь, хонины махных 99 хувиар унасан бол ямааны махны үйлдвэрлэл 51 хувиар өссөн байна. 2009 оны зургадугаар сард Улаанбаатар хотод ямааны нэг кг мах 2,360 төгрөг байсан нь үхрийн махнаас даруй 2,240 төгрөгөөр, хонины махнаас 1,170 төгрөгөөр тус тус хямд байна. Эдийн засгийн хүндрэл бий болсноор хүмүүс харьцангуй өндөр үнэтэй үхэр болон хонины махнаас татгалзаж, тэдгээрийн хэрэглээг ямааны махаар орлуулж хэрэглэх болсон нь харагдаж байна. Цаашилбал, мөн хугацаанд гурилын үйлдвэрлэл 40 орчим хувь, харин талхны үйлдвэрлэл долоо орчим хувиар өссөн нь нэлээд том тоо бөгөөд эдгээр нь хэрэглэгчдийн худалдан авах чадвар, хэрэглээнд гарч буй өөрчлөлтийг бас харуулж байгаа үзүүлэлт юм.

2009 оны эхний саруудын хөдөө аж ахуйн түүхий эдийн үнийн огцом уналт хоёр дугаар улиралд бага зэрэг сайжирсан ч үнийн бууралт үргэлжилсэн хэвээр байна. Хөдөө аж ахуйн зарим түүхий эдийн үнэ ханшны 2008 болон 2009 оны зургадугаар сарын харьцуулсан дунг Хавсралт 8.2-оос үзнэ үү. Ийнхүү түүхий эдийн үнэ унасан, гол нэр төрлийн бүтээгдэхүүний үйлдвэрлэлт огцом буурсан зэргээс хөдөө аж ахуйн салбар хүнд цохилтод нэрвэгдсэн хэвээр байна.

Газар тариалан: Улсын хэмжээгээр 2009 оны эхний зургаан сард 280.3 мянган га талбайд тариалалт хийсэн нь өмнөх оны мөн үеэс даруй 47.3 хувиар их байгаагаас үр тариа, буудай, төмс, хүнсний ногооны тариалалт 3.5 – 67.7 хувиар өндөр байна.

Хүснэгт 3.3. Тариалсан талбай, ургамлын төрлөөр 2008 – 2009 оны эхний хагас жил

	2008 он	2009 он	Өөрчлөлтийн хувь
Нийт талбай	190328.7	280319.3	47.3%
Үр тариа	153725.1	251995.7	63.9%
Буудай	148381.8	248814.2	67.7%
Төмс	12067.9	13525.7	12.1%
Хүнсний ногоо	6195.7	6412.8	3.5%
Тэжээлийн ургамал	4329.0	2849.8	-34.2%

Эх сурвалж: YCX, 2008, 2009 оны сарын бүоллетеңь

Хүснэгт 3.3-аас үр тариа, буудайн тариалалтын талбай өнгөрсөн оны мөн үетэй харьцуулахад даруй 64-68 хувиар өссөн байна. Тариалсан талбайн хэмжээ ийнхүү нэмэгдсэн нь сайшаалтай бөгөөд тариалалтын ажлын бодит үр дүн болох хэдий хэмжээний ургац хураан авах нь хамгийн чухал асуудал юм. Одоогийн байдлаар газар тариалангийн ажлын үр шимийг үнэлэх нь хараахан эрт байна.

Манай улсын хөдөө аж ахуйн үйлдвэрлэлийн салбарыг бүхэлд нь авч үзвэл хөдөө аж ахуйн бүтээгдэхүүний зах зээлийн эрэлт буурч, түүхий эдийн үнэ унасан хэвээр байгаа нь тус салбарын үйл ажиллагаанд төдийгүй, ХААН үйлдвэрлэлийн орлогоос шууд хамааралтай иргэдийн амьжиргаанд сөрөг нөлөө үзүүлсэн хэвээр байна.

3.4. Үйлчилгээний салбар

Эдийн засгийн хүндрэлтэй байдал нь манай улсын үйлчилгээний салбар, ялангуяа тээвэр болон жуулчлалын үйл ажиллагаанд ч сөрөг нөлөө үзүүлсээр байгаа нь 2009 оны эхний хагас жилийн тоон мэдээнээс харагдаж байна. Тээврийн салбараас оны эхний хагаст авто замын тээврийн зорчигч болон ачаа тээвэрлэлт өмнөх оны мөн үеэс өссөн, харин төмөр зам болон агаарын тээврийнх буурсан байна. Ингэснээр 2009 оны эхний хагаст өмнөх оны мөн үеэс бүх төрлийн тээврээр тээвэрлэсэн ачаа 5.7 хувиар, харин тээврийн салбарын нийт орлого 2.4 хувиар тус тус

буурчээ. Манай улсад 2009 оны эхний хагас жилд гадаадын 158.3 мянган зорчигч орж ирсэн нь өмнөх оны мөн үеэс 18.4 хувиар буурсан үзүүлэлт бол жуулчлалын зорилгоор орж ирсэн зорчигчид 35.2 хувиар буураад байна. Цаашилбал, 2009 оны эхний хагас жилд шуудан, холбооны үйлчилгээний орлого өмнөх оны мөн үеэс 11.1 хувиар өссөн бөгөөд энэ өсөлтөд утасгүй телефоны тоо 27.8 хувь, үүрэн телефон хэрэглэгчдийн тоо 32 хувь, кабелийн телевизийн хэрэглэгчдийн тоо 6.5 хувиар өссөн нь эерэг нөлөө үзүүлсэн байна. Мөн хугацаанд шуудангийн үйлчилгээний үзүүлэлтүүд болох хүргэсэн бичиг захидал 7.9 хувь, хүргэсэн илгээмж 37.5 хувь, хүргэсэн хэвлэл 52.4 хувиар тус тус буурчээ. Харин 2009 оны эхний хагас жилд үйлчилгээний салбарын нийтийн хоолны үйлчилгээний үнийн индекс өнгөрсөн оны мөн үеэс 21.8 пункт, зочид буудал, дотуур байрны үйлчилгээнийх 37.1 пунктээр тус тус өссөн байна.

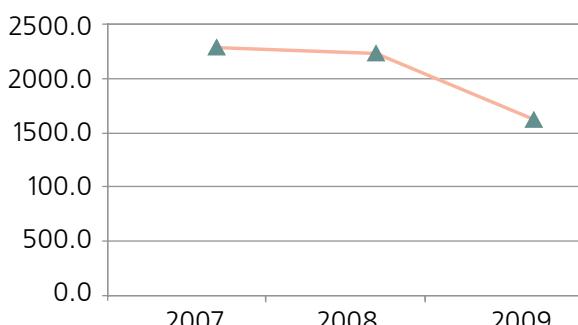
Төмөр зам болон агаарын тээврээр зорчсон зорчигчдын тоо, тээвэрлэсэн ачааны хэмжээний өөрчлөлтийг 2007-2009 оны эхний хагас жилийн байдлаар Зураг 3.5, 3.6-д үзүүллээ.

Зураг 3.5-д үзүүлснээр 2007 болон 2008 оны эхний хагас жилд төмөр зам болон агаарын тээврээр зорчигчдын тоон өөрчлөлт харьцангуй тогтвортой байсан бол 2009 онд огцом буурчээ. 2009 оны эхний хагаст төмөр зам болон агаарын тээврээр зорчигчдын тоо 2008 оны мөн үеийнхээс 28 болон 29.4 хувиар тус тус буурсан байна. Ийнхүү буурахад дотоодын зорчигчдын тоо огцом унасан нь гол

нөлөө үзүүлжээ. Тухайлбал, агаарын тээврээр дотоодод зорчигчдын тоо мөн хугацаанд 46.7 хувиар буурсан байна. Зорчигчдын тоо төдийгүй тээвэрлэсэн ачааны хэмжээ дээрх хоёр салбарт буураад байна. 2009 оны эхний хагаст төмөр замын тээврээр тээвэрлэсэн ачаа өмнөх оны мөн үеийнхээс 9.1 хувиар, агаарын тээврийнх 45 хувиар буурчээ (Зураг 3.5 болон 3.6-д зөвхөн төмөр замын зорчигч болон ачаа тээвэрлэлтийг харуулав). Оны эхний хагаст өнгөрсөн оны мөн үеэс төмөр замаар дамжин өнгөрсөн ачааны хэмжээ 7.1 хувь, дотоодод тээвэрлэсэн ачаа 14.8 хувь, харин импортын ачаа 26.5 хувиар тус тус буурсан байна. Харин агаарын тээврийн үйлчилгээний зорчигч болон ачааны тээвэрлэлт 30 – 45 хувиар буурсанаас орлого нь 30 хувиар унаад байгаа нь тус салбарын үйл ажиллагаанд хүнд цохилт болж байна.

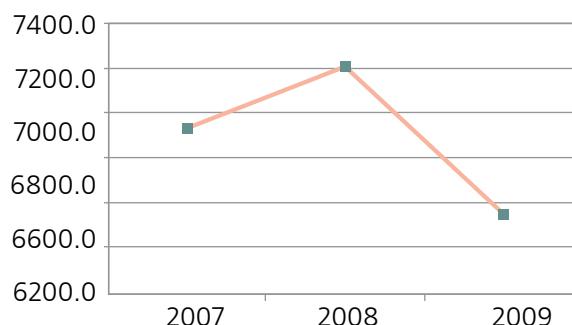
Санхүү эдийн засгийн өнөөгийн хүндрэл нь хүмүүсийн хэрэглээ, худалдан авах чадварыг муутгаж байгаа нь тоон мэдээнээс хардаж байна. Тухайлбал, тус тайлангийн өмнөх хэсэгт дурдсаны дагуу, хүмүүс үхэр, хонины махны хэрэглээг хямд үнэтэй ямааны махаар орлуулах болсноор ямааны махны үйлдвэрлэл 50 гаруй хувиар өссөн байхад төмөр зам болон агаарын тээврийн оронд авто замын тээврийг хэрэглэгчид илүү сонгох болсноос авто замын зорчигч тээвэрлэлт 10 гаруй хувиар өсчээ. Авто тээврийн өсөлт нь шатахууны үнэ хямдарсантай холбоотой байх үндэслэлтэй юм. Ийнхүү агаарын болон төмөр замын тээвэр төдийгүй аялал жуулчлалын үйл ажиллагаа, тэр дундаа жуулчдын тооны огцом бууралт

Зураг 3.5. Төмөр замын зорчигч тээвэрлэлт, 2007-2009 оны эхний хагас жилд, мян. хүн

Эх сурвалж: УСХ, 2009 оны зургадугаар сарын бүллэгтэйн

Зураг 3.6. Төмөр замын ачаа тээвэрлэлт, 2007 – 2009 оны эхний хагас жилд, мян. тн

Эх сурвалж: УСХ, 2009 оны зургадугаар сарын бүллэгтэйн

зэргээс шалтгаалан манай улсын үйлчилгээний салбарын орлого буурч, хүндрэлтэй байдал үргэлжилсээр байна.

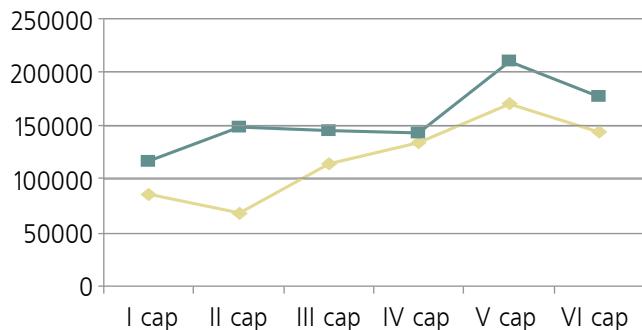
3.5. Уул уурхай, олборлох аж үйлдвэр ба барилгын салбарын үйл ажиллагаа

Уул уурхай, олборлох аж үйлдвэр: Аж үйлдвэрийн нийт үйлдвэрлэлийн 60 гаруй хувийг эзэлдэг, манай эдийн засгийн чухал салбар бол уул уурхай, олборлох аж үйлдвэр юм. 2006 онд 6.3 хувийн өсөлттэй байсан энэ салбарын үйлдвэрлэл өнгөрсөн 2008 онд дөнгөж 0.1 хувийн өсөлттэй байсан юм. Өмнөх улирлын тайландаа дурдсаны дагуу манай улсын уул уурхай, олборлох салбарын өсөлт бууралт дэлхийн зах зээл дэх ашигт малтмалын үнээс шууд хамааралтай байдаг. Дэлхийн зах зээлд нэг тонн зэсийн үнэ өнгөрсөн оны дөрөвдүгээр сарын үнээс 2009 оны нэгдүгээр сарын үнэ нь 64 хувиар унасан байсан хэдий ч 2009 оны гуравдугаар сарын дундаас эхлэн дэлхийн зах зээлд зэсийн үнэ буцаж өссөнөөр 2009 оны эхний зургаан сарын дунджаар нэг тонн зэсийн үнэ 4046 ам.доллар болж 2008 оны 12 дугаар сарын дунджаас даруй 31.7 хувиар өсөөд байна. ДНБ болон нийт экспортын орлого төдийгүй төсвийн орлогын томоохон хэсгийг уул уурхай, олборлох үйлдвэрлэл бүрдүүлдэг манай улсад энэ нь эерэг хандлагыг бий болгож байна.

Уул уурхай, олборлох аж үйлдвэрийн салбарын үйлдвэрлэл өмнөх оны мөн үетэй харьцуулахад 2009 оны эхний хоёр сард 41.8 хувиар, эхний улиралд зургаан хувиар буурсан байсан бол 2009 эхний хагас жилд 1.6 хувиар буурсан дүнтэй байна. Ийнхүү бууралтын хэмжээ багассан нь ашигт малтмалын үнэ ханшны эерэг өөрчлөлттэй холбоотой байна. Ашигт малтмалын үнэ ханшны өнөөгийн өсөлт нь Хятад болон дэлхийн бусад томоохон улсуудад үйлдвэрлэл сэргэж, ашигт малтмалын эрэлт хэрэгцээ нэмэгдсэнтэй холбоотой.

Уул уурхай, олборлох салбарын хөдөлмөрийн бүтээмжийн үзүүлэлт 2009 оны эхний хагас жилд өмнөх оны мөн үеэс 6.7 хувиар өссөн ба харин тус салбарт ажиллагсадын тоо 9.1 хувиар буурсан байна. 2009 оны эхний хагас жилд уул уурхай, олборлох салбарын үйлдвэрлэл буурахад 35 хувийн агуулгад шилжүүлсэн зэсийн

Зураг 3.7. Уул уурхайн салбарын үйлдвэрлэлт, 2008 болон 2009 он, сараар, сая төг

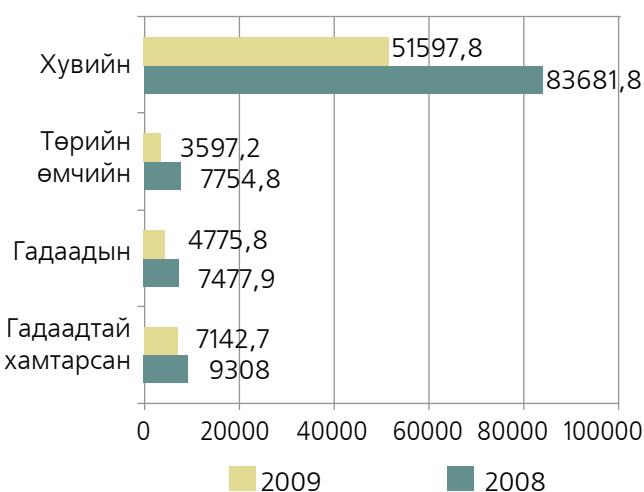
Эх сурвалж: YCS, 2008, 2009 оны эхний зургаан сарын бүллэгтөнө

баяжмал, цайрын баяжмал, хайлуур жоншны баяжмал, алт, гянтболдын баяжмал зэргийн бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэл 0.6-50.2 хувиар буурсан нь сөрөг нөлөө үзүүлжээ. Дээрх бүтээгдэхүүнээс дэлхийн зах зээлд үнэ нь өсөлттэй байгаа алтны үйлдвэрлэл 2009 оны эхний хагаст өмнөх оны мөн үетэй харьцуулахад 32.6 хувийн бууралттай байна.

Өмнөх улирлын тайландаа дурдсанчлан, экспортын орлогын томоохон хэсгийг бүрдүүлдэг алтны үйлдвэрлэл ийнхүү буурсаар байгаад гадаад эдийн засгийн тааламжтай нөхцөлд (Лондонгийн металлын биржид нэг унци алтны үнэ 2008 оны 12 дугаар сарын дунджаар 816 ам.доллар байсан бол 2009 оны зургадугаар сарын дунджаар 915 ам.доллар болж 12.1 хувиар өсчээ), дотоод хүчин зүйлээр тэр дундаа уул уурхай олборлох аж үйлдвэрийн алт, зэсийн үнэд оногдуулсан гэнэтийн ашгийн татварын нөлөө байгаагийн сацуу алт олборлолтын томоохон компани болох Бороо гоулдын үйл ажиллагааг шүүхийн маргаанаас шалтгаалан зогсоогоод байгаа зэрэг хүчин зүйлс нөлөөлсөн байж болзошгүй юм. Түүнчлэн, дэлхийн зах зээл дэх алтны үнийн тогтвортой байдал, өсөлт нь манай улсын алтны компаниуд олборлосон алтаа нуун дарагдуулах байдлыг улам даамжуулж байж болзошгүй билээ.

Барилгын салбарын үйлдвэрлэл: 2009 оны эхний хагас жилд барилгын салбарын үйлдвэрлэл өнгөрсөн оны мөн үетэй харьцуулахад 38.2 хувиар буурсан байна.

Зураг 3.8. Барилгын байгууллагын гүйцэтгэсэн барилга угсралт, их засварын ажил, сая төгрөгөөр, 2008–2009 оны эхний хагас жилээр

Эх сурвалж: УСХ, 2009 оны зургадугаар сарын бүоллетен

Энэхүү бууралтад орон сууцны барилга 35.1 хувь, худалдаа үйлчилгээний барилга 46.6 хувь буурсан нь гол нөлөө үзүүлжээ. Өмнөх улирлын тайланд дурдсаны дагуу тус салбарын зарим аж ахуйн нэгжүүд санхүүгийн эх үүсвэрийн хомсдолд орсон хэвээр байгаа, урьд жилүүдэд барилгын бараа материалын үнэ огцом өсөлттэй байхад өндөр өртөгтэйгээр бий болсон барилгаа борлуулж чадахгүй байгаа зэрэг нь тус салбар ийнхүү уналтад ороход нөлөө үзүүлсээр байна.

Зураг 3.8-аас 2009 оны эхний хагас жилд өнгөрсөн оны мөн үетэй харьцуулахад барилгын бүх төрлийн байгууллагын барилга угсралт, их засварын ажил буурсан бөгөөд бууралтын хэмжээ 23.3 – 53.6 хувьтай байна. Гадаадтай хамтарсан барилгын байгууллагын уналт хамгийн бага буюу 23.3 хувьтай байгаа юм. Энэ нь манай улсын барилгын салбарын аж ахуйн нэгжүүд санхүүгийн эх үүсвэрийн хомсдолд орсон хэвээр байгааг баталж байна.

Өмнөх улирлын тайландaa өгүүлсэнчлэн Дэлхийн Банкнаас 2009 оны хоёрдугаар сард гаргасан манай улсын улирлын эдийн засгийн тоймд дурдахдаа дотоодын хүчин зүйлээр өдөөгдсөн орон сууцны үнийн хөөрөгдөл туйлдаа хүрч задарсан нь барилгын салбарт олгосон зээлийн багцад сөргөөр нөлөөлсөн

гэж онцолсон билээ. Барилгын салбар энэхүү хүндрэлтэй байдлаас гарахын тулд богино хугацаанд хөрөнгө оруулалтыг нэмэгдүүлэхийн зэрэгцээ баригдсан барилгыг зах зээлд хурдан борлуулж эргэлтийн хөрөнгөө сайжруулах шаардлага байсаар байна. Эдийн засаг хүндрэсэн өнөө үед хөрөнгө оруулалт, зээлээр санхүүжүүлэх боломж нэлээд хүндрэлтэй байгаа. Тиймээс өмнөх улирлын тайланд дурдсаны дагуу Засгийн газраас нэмэгдэл хөрөнгө мөнгө шаардахгүй ч үйлдвэрлэлийг дэмжихэд тодорхой үүрэг гүйцэтгэх арга хэрэгслийг тус салбарт хэрэгжүүлэх, цаашилбал, барилгын салбарынхан өрсөлдөх чадвараа сайжруулах, нэмэгдүүлэх шаардлагатай байна. Иймээс эцсийн бүлэгтээ, зөвхөн барилгын салбарт төдийгүй дотоодын үйлдвэрлэл үйлчилгээний салбарт төрийн зүгээс үзүүлэх дэмжлэг нь хөрөнгө оруулалт, шууд татаас эсвэл татварын хөнгөлөлтөөс илүүтэйгээр үйл ажиллагаа явуулах таатай орчныг бүрдүүлэхэд чиглэсэн бодлогыг баримтлах нь чухал юм.

Энэ бүгдээс дүгнэхэд, манай улсын дотоодын үйлдвэрлэлийн аж үйлдвэр, хөдөө аж ахуй болон үйлчилгээний салбарт 2009 оны эхний хагас жилийн байдлаар өмнөх улиралтай харьцуулахад уналтын байдал харьцаангуй тогтвортых хандлага ажиглагдлаа. Үйлдвэрлэлийн уналт багасах, тогтвортых энэхүү хандлага нь дэлхийн томоохон эдийн засгудад илрээд байгааг өмнө нь дурдсан. Гэхдээ манай улсын хувьд эдийн засгийн хямрал доод цэгтээ хүрч цаашдаа өсөх хандлагатай болж байгаагийн илрэл хараахан биш юм.

Тоон мэдээнээс манай улсын дотоодын үйлдвэрлэлийн уналтын хэмжээ 2009 оны хоёрдугаар улиралд оны эхний улиралтай харьцуулахад багассан нь дэлхийн зах зээл дэх ашигт малтмалын үнэ ханшны өсөлтийн эерэг мөчлөг уул уурхай, олборлох салбарын үйлдвэрлэлийн уналтыг нэлээд хэмжээгээр зөвлөж өгсөнтэй холбоотой байна. Мөн улирлын шинж чанартайгаар эдийн засгийн үйл ажиллаганы ерөнхий идэвх сэргэсэнтэй холбоотой. Гэсэн хэдий ч аж үйлдвэрийн боловсруулах салбарын үйлдвэрлэл эрс буурсан, хүнсний зарим гол нэр төрлийн бүтээгдэхүүний борлуулалт багассан, бараа бүтээгдэхүүний хуримтлал, үлдэгдэл нэмэгдсэн, жуучлалын зорилгоор ирсэн гадаадын иргэдийн тоо буурсан, төмөр зам болон агаарын тээврийн

ачаа тээвэрлэлт болон зорчигчдын тоо буурсан хувь нь хямрал үргэлжилж байгааг илтгэнэ.

Манай улсын дотоодын үйлдвэрлэлийн зарим салбарын энэхүү бууралт нь эдийн засгийн хүндрэлээс хүмүүсийн орлого буурч, хэрэглэгчид хэрэглээгээ танах, хязгаарлах байдал үргэлжилсээр байгаатай холбоотой байна. Хэрэглэгчид энэ мэтчилэн хэрэглээгээ танаж хязгаарлах нь дотоодын бүтээгдэхүүн, үйлчилгээний нийт эрэлтийг цаашид ч улам бууруулах нөлөө үзүүлж болзошгүй бөгөөд дотоодын бүтээгдэхүүн, үйлчилгээний нийт эрэлт буурснаар үйлдвэрлэл, бодит орлого, ажил эрхлэлт багасч манай эдийн засаг эрэлтээс шалтгаалсан эдийн засгийн уналтад орох аюул байсаар байна.

3.6. Үйлдвэрлэлийг дэмжих бодлого

Манай улсын бодит эдийн засаг буюу үйлдвэрлэлийн салбар сүүлийн жилүүдэд мэдэгдэхүйц бүтцийн өөрчлөлтөд орсныг бид дээр дурдсан. Тухайлбал, уул уурхайн салбарын ДНБ-д эзлэх хувийн жин сүүлийн дөрвөн жилийн дотор 17 хувиас 27.7 хувь болтлоо өссөн. Энэхүү өсөлт нь манай эдийн засаг уул уурхайн салбараас хэт хараат болж байгааг харуулж байна гэж тэмдэглэсэн.

Бодит эдийн засаг уул уурхайн салбараас хэт хараат болох нь тухайн улсын эдийн засаг бүхэлдээ гадаад зах зээл дээрх эрдэс баялагийн үнээс хараат болж байна гэсэн үг. Гадаад зах зээл дээрх үнэ тогтвортгүй байх тусам тухайн улсын эдийн засаг тогтвортгүй байна. Эдийн засгийн тогтвортгүй орчин нь тодорхой бус байдлыг бий болгодог учраас үйлдвэрлэл, үйлчилгээ эрхлэх сонирхол хувь хүн, пүүс компаниудад буурч үйлдвэрлэл, үйлчилгээнд хөрөнгө оруулах сонирхлыг төрүүлдэггүй. Тийм учраас дотоод үйлдвэрлэл, үйлчилгээний төрөлжилтийг өргөтгөж, нэг салбараас хэт хараат байдлыг арилгах арга хэмжээ авах нь зүйтэй гэсэн дүгнэж болно.

Энэ нь бодит амьдрал дээр хэрэгжүүлэхэд нэлээд түвштэй нь ойлгомжтой. Дэлхийн улс бүр өөрийн гэсэн онцлог, давуу талуудтай байdag учраас тэрхүү давуу талаа ашиглан үйлдвэрлэл, үйлчилгээнийхээ төрөлжилтийг өргөсгөдөг. Зарим орон өөрийнхөө давуу талыг тэр бүр олж

чадахгүй байгаа учраас эдийн засгийн өсөлтийг бий болгож чадахгүй байна. Харин зарим орон тодорхой бодлогоор дамжуулан давуу тал бий болгож түүнийгээ ашиглах замаар эдийн засгийн өсөлтийг бий болгосон жишээ олон байна. Харамсалтай нь үйлдвэрлэл, үйлчилгээний төрөлжилтийг өсгөх ямар нэг тогтсон жор байхгүй, тухайн орны нөхцөл байдал, нөөц бололцоо, төрөөс баримтлах бодлого зэрэг олон хүчин зүйлээс хамаардаг юм.

Тэгвэл манай орны хувьд чухам ямар давуу талууд байна вэ, эдгээр талуудыг хэрхэн ашиглаж нэмэлт давуу талыг бий болгож үйлдвэрлэл, үйлчилгээний төрөлжилтийг сайжруулах боломжтой вэ гэдэг асуудал гарч ирж байна.

Одоогийн байдлаар манай улсад хэрэгжиж байгаа хөгжлийн хөтөлбөрүүдэд дотоод уялдаа холбоо сайтай, үйлдвэрлэл, үйлчилгээний чухам ямар давуу талыг бий болгох гээд байгаа талаар тодорхой зааж өгсөн нь тун хомс байна. Манай улсын "Мянганы хөгжлийн зорилтод үндэслэсэн үндэсний хөгжлийн цогц хөтөлбөр"-т үйлдвэрлэл, үйлчилгээг хөгжүүлэх маш олон заалт орсон ч эдгээр нь хэрэгжих бололцоо, үндэслэл хэр байгаа талаар төдийлөн хайхраагүй байна. Энэхүү хөтөлбөрт ерөнхийдөө үйлдвэрлэл, үйлчилгээний байж болох бараг бүх салбарыг хөгжүүлэхээр зааж өгсөн нь хэт ерөнхий бөгөөд бодлого боловсруулагчдад тэрбүр тус болох зүйл бага юм.

Үндэсний үйлдвэрлэл, үйлчилгээний хөгжлийн цаашдын чиг хандлагыг тодорхой болгож, тэдгээрийн төрөлжилтийг нэмэгдүүлэх үүднээс Засгийн газар Үндэсний Хөгжил, Шинэтгэлийн Хороог шинээр байгуулсан. Бидний ойлгож байгаагаар энэ хорооны үндсэн чиг үүрэг нь дотоод уялдаа холбоо сайтай бодлогоор дамжуулан үйлдвэрлэл, үйлчилгээний салбаруудыг хөгжүүлэх төлөвлөгөөг боловсруулж, хэрэгжүүлэхэд оршиж байна. Өнөөдрийн байдлаар тус хороо нь ойрын хэдэн жилд уул уурхайн салбарыг цаашид хөгжүүлж, томоохон орд газруудыг ашиглалтад оруулахад гол анхаарлаа хандуулж байгаа. Тухайлбал, Таван толгойн нүүрсний орд, Оюу толгойн зэс, алтны ордыг ашиглалтад оруулахтай холбоотой дэд бүтцийн асуудлууд анхаарлын төвд нь байна. Энэ нь ч аргагүй байх. Урьдчилсан тооцоогоор улсын стратегийн томоохон ордуудыг ашиглалтад оруулахад таван тэрбум

гаруй ам. долларын хөрөнгө оруулалт хэрэгтэй гэж гарсан нь манай улсын бүтэн жилийн ДНБТЭЙ тэнцэхүйц байгаа юм. Манай улс өмнө нь ийм хэмжээний хөрөнгө оруулалтыг бие дааж хийж байгаагүй бөгөөд Засгийн газар дангаараа ийм хэмжээний хөрөнгийг гаргах бололцоо байхгүй. Тийм учраас, гадаад болоод дотоодын хөрөнгө оруулагчидтай хамтарч ажиллах ёстой нь тодорхой юм.

Засгийн газрын өнөөгийн баримталж байгаа үзэл баримтлал бол стратегийн уул уурхайн томоохон ордуудыг ашиглаж эхэлснээр манай улсын цаашдын хөгжлийн чиг хандлага тодорхойлогдоно гэж үзэж байна. Тухайлбал, уул уурхайгаас орж ирэх хөрөнгийн урсгал өсөхийн хэрээр манай улсын дэд бүтэц хөгжиж, үйлдвэрлэл, үйлчилгээгээ өргөжүүлэх боломжтой болно гэсэн санаа гэж ойлгогдож байна. Үндэсний Хөгжил, Шинэтгэлийн Хорооноос танилцуулж байгаагаар эдгээр орд газрыг түшиглэн уул уурхайн бүтээгдэхүүнийг боловсруулах, эрчим хүч, тээвэр, химиин үйлдвэрлэл, нано-технологи, хөдөө аж ахуйн бүтээгдэхүүний боловсруулалт, биотехнологи, мэдээллийн технологи зэрэг үйлдвэрлэл, үйлчилгээний салбаруудыг хөгжүүлж, давуу тал бий болгож болно гэж үзжээ. Цаашилбал, тус хороо нь нэмэгдсэн өртөг шингэсэн бүтээгдэхүүний үйлдвэрлэл, үйлчилгээг дэмжиж, хөгжих бололцоог нь хангаж өгөх зорилго тавьж байгаа бөгөөд манай улсын ирээдүйн хөгжилд хувийн сектор тэргүүлэх үүрэг гүйцэтгэнэ гэдгийг онцолсон байна.

Одоогийн төлөвлөгджэх байгаагаар зөвхөн Оюу Толгойн ордыг 2010 оноос ашиглаж эхлэхэд 2017 он гэхэд одоо олборлож байгаагаас даруй 7-8 дахин их зэс олборлох боломжтой гэж тооцоо хийсэн байна. Энэхүү ордоос мөн алт олборлох бөгөөд одоогийн олборлож байгаагаас даруй хоёр дахин, зарим жилд үүнээс ч илүү их хэмжээний алт олборлох боломжтой гэсэн тооцоо гаргажээ. Үүн дээр нэмээд Таван Толгойн нүүрсний ордын үйлдвэрлэл эхлэхэд одоогийн олборлолтоос даруй дөрөв дахин их нүүрс олборлох боломжтой гэсэн тооцоо гарчээ.

Энэ бүхнээс дүгнэхэд эдгээр ордыг ашиглаж эхлэхэд шаардлагатай байгаа хөрөнгө оруулалт шийдэгдэж, 2010 оноос олборлож эхэллээ гэж бодоход манай улсын нийт эдийн засгийн цөөн тооны эрдэс бүтээгдэхүүний

үйлдвэрлэлээс хамаарах хамаарал багасахгүй харин ч ихсэх төлөвтэй байна. Энэхүү хүчтэй хамаарлын эсрэг бодлогын арга хэмжээ авч хүчийг нь супруулахгүй бол үнийн өсөлт болоод бусад эдийн засгийн тогтвортгуйжилтийг бий болгоно. Бидний төсөв, сангийн бодлогын талаар санал болгож байгаа Засгийн газрын зарлагыг тогтвортжуулах арга хэмжээ энэ зорилгод нийцэж байгаа гэдгийг энд тэмдэглэх нь зүйтэй. Энэ талаар тус тайлангийн тавдугаар бүлэгт дэлгэрэнгүй өгүүлсэн болно.

Нөгөө талаас, дэлхийн олон орон манай орны адил байгалийн арвин их баялагтай гэдэг нь ойлгомжтой. Тэгвэл эдгээр орон бүгдээрээ байгалийн баялаг дээр сууринж эдийн засгийн өсөлтийг олсон уу гэвэл хараахан тийм биш. Харин эсрэгээрээ, байгалийн баялаг ихтэй орнууд эдийн засагчдын хэллэгээр “Голланд өвчин”-д нэрвэгдэх аюултай байдаг. Тодруулбал, байгалийн баялгийг их хэмжээгээр үйлдвэрлэж орлого олж байгаа нөхцөлд тухайн орон руу урсах гадаад валютын урсгал нэмэгдэж, энэ нь дотоод валютын ханшиг чангаруулах нөлөөг үзүүлдэг. Дотоод валютын ханш чангерах нь тухайн орны экспортлогчдыг алдагдалд оруулж, дотоодын үйлдвэрлэлийг ашиггүй болгодог. Тийм ч учраас үйлдвэрлэлийн бусад салбарын үйл ажиллагаа зогсонги байдалд ордог. Зарим улс орон үүнийг тусган байгалийн баялагаа ашиглалгүй хадгалж, хойч үедээ үлдээх бодлого баримталсан нь бий.

Манай орны хувьд байгалийн баялгийг ашиглах нь урт хугацаанд эдийн засгийн өсөлт авчрах салбаруудыг хөгжүүлэх гол шат дамжлага гэж үзэж байгаа юм. Дээр өгүүлсэнчлэн, эдгээр нь нэмэгдсэн өртөг шингэсэн үйлдвэрлэл, үйлчилгээний салбарууд байх юм. Тийм учраас бидний үзэж байгаагаар уул уурхайн салбарын хөгжил нь манай улсын хөгжлийн эцсийн зорилго биш, харин завсрын шат бөгөөд бид өөрсдийн үйлдвэрлэл, үйлчилгээний давуу талаа олж авахын тулд уул, уурхайгаас орох хөрөнгийн эх үүсвэрийг ашиглах ёстой юм.

Хэрэв уул уурхайн салбар манай орны бодит эдийн засагт зонхилох үүргийг урт удаан хугацааны турш гүйцэтгэх юм бол манай орон бүх нийтийг хамарсан нийгмийн тэтгэмжийн тогтолцоо руу улам хүчтэй шилжих магадлалтай. Өөрөөр хэлбэл, ард иргэд Засгийн газраас олгож буй тэтгэмжээс хэт хараат болох магадлалтай. Байгалийн баялаг нь өөрөө шавхагддаг нөөц

учраас иймэрхүү тэтгэмжийн тогтолцоо эдийн засгийн өсөлтийг авчрахгүйгээр үл барам урт хугацаандаа тогтвортой эдийн засгийн өсөлтийг хангах боломжгүй болгох юм. Эдийн засгийн өсөлт авчрахгүй учраас нийгэм дэх ядуу, баяны ялгаа огцом өсч, нийгмийн тогтвортгүй байдлыг үүсгэдэг гэдгийг олон орны туршлага харуулсан. Тийм ч учраас эдийн засагчид үүнийг "байгалийн баялгийн хараал" гэж нэрийдэх нь бий.

Манай орны хувьд хэдийгээр эдгээр ордыг ашиглалтад оруулах нь томоохон ажил боловч бид энэхүү "хараал"-д өртчихгүй байх нь маш чухал юм. Дэлхий дээр олон орон энэхүү "хараал"-д өртөн баялгаа ард түмэндээ биш зөвхөн цөөн тооны хүмүүст хүртээж байна. Үүний зэрэгцээ цөөнгүй орон үйлдвэрлэл, үйлчилгээнийхээ салбарыг амжилттай өргөжүүлж, төрөлжүүлж эрдэс баялгийн салбараасаа хараат бус болж чадсан байдаг. Тийм учраас бид одооноос гол анхаарлаа өөрсдийн давуу талаа ашигласан нэмэгдсэн өртөг шингэсэн үйлдвэрлэл, үйлчилгээний салбар хөгжүүлэхэд анхаарах нь чухал. Үндэсний Хөгжил, Шинэтгэлийн Хорооны боловсруулж буй хөгжлийн стратеги ч энэ тал дээр анхаарч байгаа нь зүйтэй юм.

Одоогийн байдлаар чухам ямар салбарауд бидний давуу тал вэ гэдгийг тодорхой хэлэх боломжгүй байх шиг байна. Эдгээр салбарыг хувийн сектор зах зээлийн механизмаар дамжуулан олж тодорхойлох учиртай. Учир нь хувь хүн, компаниуд ашиг дагаж үйл ажиллагаа явуулдаг учраас эдгээр салбарыг төрийн оролцоогүйгээр олох боломжтойгоос гадна эдийн засгийн хувьд илүү үр ашигтай. Тэгвэл төрийн зүгээс хувийн секторыг үйл ажиллагаа явуулахад нь ямар саад тогтор учирч байна вэ гэдгийг тодорхойлж, тэрхүү саад тогторыг арилгахад үйл ажиллагаагаа чиглүүлбэл илүү үр дүнд хүрэх бололцоотой гэж үзэж байна.

Дэлхийн Банкны 2007 онд нийтлэгдсэн (Ianchovichina, Elena and Sudarshan Gooptu, 2007) судалгаа манай орны эдийн засгийн өсөлтийг боомилж буй хэд хэдэн хүчин зүйлүүдийг тодруулсан. Товчхондоо, эдгээр нь дэд бүтцийн сул хөгжил, төрөөс хувийн секторт чирэгдэл учруулж буй төрөл бүрийн зохицуулалт, дүрэм журам, тээврийн үр ашиггүй үйл ажиллагаа, авилгал хээл хахууль болоод зээлийн өндөр хүү зэргийг тэмдэглэсэн байдаг.

Энэхүү судалгаа нь 2005 оны өгөгдөл дээр үндэслэн хийгдсэн тул ийм төрлийн судалгааг шинэ тоон өгөгдөл оруулан хийх хэрэгцээ байгаа хэдий ч манай эдийн засгийн өсөлтийн гол саад тогторууд төдийлөн өөрчлөгдөөгүй л болов уу. Тийм учраас, Засгийн газар дээрх саад тогторуудыг арилгах үйл ажиллагаагаа эрчимжүүлэх шаардлага байсаар байна.

Ийнхүү манай эдийн засгийн бодит үйлдвэрлэлийн салбарын хувьд өнөөгийн эдийн засгийн хямралын орчинд хүндхэн байдалд байсаар байгаа нь тодорхой харагдаж байна. Гадаад зах зээл дээрх түүхий эдийн үнэ бага түвшинд тогтвожиж байгаа учраас манай орны эдийн засгийн идэвхжил суларсан нь үйлдвэрлэл, үйлчилгээний салбарыг уналтад оруулсан юм. Тэгвэл Засгийн газрын зүгээс бодит үйлдвэрлэлийн салбарыг чухам ямар бодлогоор дамжуулан сэргээх боломж бололцоо байна вэ гэдэг асуудал гарч байна. Харамсалтай нь Засгийн газрын шууд оролцоогоор үйлдвэрлэл, үйлчилгээний салбарыг уналтаас гаргах нөөц бололцоо хомс байна. Төсвийн алдагдалтай байгаа өнөөгийн орчинд үйлдвэрлэл, үйлчилгээний салбарыг татаас болоод татварын хөнгөлөлт, аль эсвэл хөрөнгийн эх үүсвэр зээлдүүлэх замаар дэмжих бололцоо алга байна. Харин үйлдвэрлэл, үйлчилгээ явуулахад нь таатай нөхцөл бололцоог нь олгож, давхардсан олон хяналтын систем, үүнийгээ дагаад бий болсон хүнд суртал, авилгаас тус салбарыг ангижруулах нь хамгийн зөв бодлого юм.

Нөгөө талаас үйлдвэрлэл, үйлчилгээний салбар уналтад орсон нь хямралын эсрэг баримталсан бодлогын арга хэмжээнүүдтэй шууд холбоотой. Тухайлбал, үнийн өсөлтийг бууруулахын тулд авч хэрэгжүүлсэн мэнгөний хатуу бодлого нь бодит үйлдвэрлэлийн салбарын уналтыг авчирна гэж бид өмнөх улирлын тайландаа тэмдэглэсэн. Өнөөгийн бодит эдийн засгийн нөхцөл байдал бол бидний авч хэрэгжүүлсэн бодлогын арга хэмжээнүүдийн шууд үр дүн юм гэдгийг энд тэмдэглэх нь зүйтэй.

4. Гадаад худалдаа

Монгол Улсын хувьд гадаад худалдаа нь хямралд гүнзгий өртөж байгаа салбар болсон талаар энэхүү цуврал судалгааны эхний улирлын тайланд тайлбарласан билээ. Уг салбарт хямрал үргэлжилсээр байна. Тайлангийн энэ бүлэгт 2009 оны эхний хагас жилийн байдлаар гадаад худалдааны хэмжээнд гарсан өөрчлөлтүүд, тэдгээр нь дотоодын үйлдвэрлэл болон төсвийн орлогод хэрхэн нөлөөлж буй, мөн цаашдаа гадаадын түнш орнуудын эдийн засаг ямар байх, улмаар энэ нь манай орны экспортын бүтээгдэхүүний эрэлтэд хэрхэн нөлөөлөх талаар олон улсын байгууллагууд, шинжээчдийн урьдчилсан таамаглалуудад үндэслэн судалгаа хийж дүгнэлт гаргав.

4.1 Гадаад худалдаанд гарсан өөрчлөлтүүд

2008 оны сүүлийн улирлаас эхлэн экспорт, импортын хэмжээ эрс буурч ирсэн байдал 2009 оны хоёрдугаар улиралд үргэлжилсээр байна. 2009 оны эхний хагас жилийн байдлаар манай улсын гадаад худалдааны нийт бараа эргэлт 1,655.7 сая ам доллар, үүнээс экспорт 762.9 сая, импорт 892.8 сая ам доллар болсон байна. 2009 оны хоёрдугаар улирлын экспортын хэмжээг өмнөх оны тухайн саруудтай харьцуулахад 36-40 хувиар, импорт 38-45 хувиар буурсан нь доорх Хүснэгт 4.1-ээс харагдаж байна. Өмнөх оны мөн үетэй харьцуулахад гадаад худалдааны салбарт хямрал үргэлжилсээр байна.

2009 оны эхний улирлын турш экспортын хэмжээний уналт нь импортын хэмжээний уналтаас их байсан бол хоёрдугаар улиралд импортын уналт экспортынхоос яльгүй илүү байна. 2009

оны хоёрдугаар улирлын экспортын нийт хэмжээг өмнөх оны мөн үетэй харьцуулахад 508 сая ам. доллараар буюу 40 хувиар буурсан байна. Гэхдээ сар сараар нь авч үзвэл Зураг 4.1-ээс харахад хоёрдугаар улирлын туршид экспортын болон импортын хэмжээ аажмаар нэмэгдэж ирсэн нь манай гол экспортын бараа зэсийн баяжмалын экспортын хэмжээ нь тогтмол байсан боловч үнэ нь аажмаар өссөнтэй холбоотой⁵. Тунгаасан зэс, хайлш ба цайрын баяжмалын экспортын хэмжээ ба үнэ аажмаар өсөх хандлагатай байна.

Молибдений хүдэр ба баяжмалын экспортын

5 2009 оны гуравдугаар сарын дундаас эхлэн дэлхийн зах зээлд нэг тонн зэсийн үнэ оны эхний зургаан сарын дунджаар 4046 ам.доллар болж 2008 оны 12 дугаар сарын дунджаас даруй 31.7 хувиар өсөөд байна.

Санхүү, эдийн засгийн хямрал: Монгол Улс

Хүснэгт 4.1. Гадаад худалдааны өөрчлөлт, хувиар (өмнөх оны мөн үетэй харьцуулахад)

	2008					2009				
	10-p cap	11-p cap	12-p cap	1-p cap	2-p cap	3-p cap	4-p cap	5-p cap	6-p cap	
Экспорт	13.3	-43.4	-26.7	-21.3	-71.0	-38.6	-36.3	-40.0	-38.0	
Импорт	42.4	63.5	-9.8	-40	-51.0	-24.3	-45.8	-45.0	-38.3	

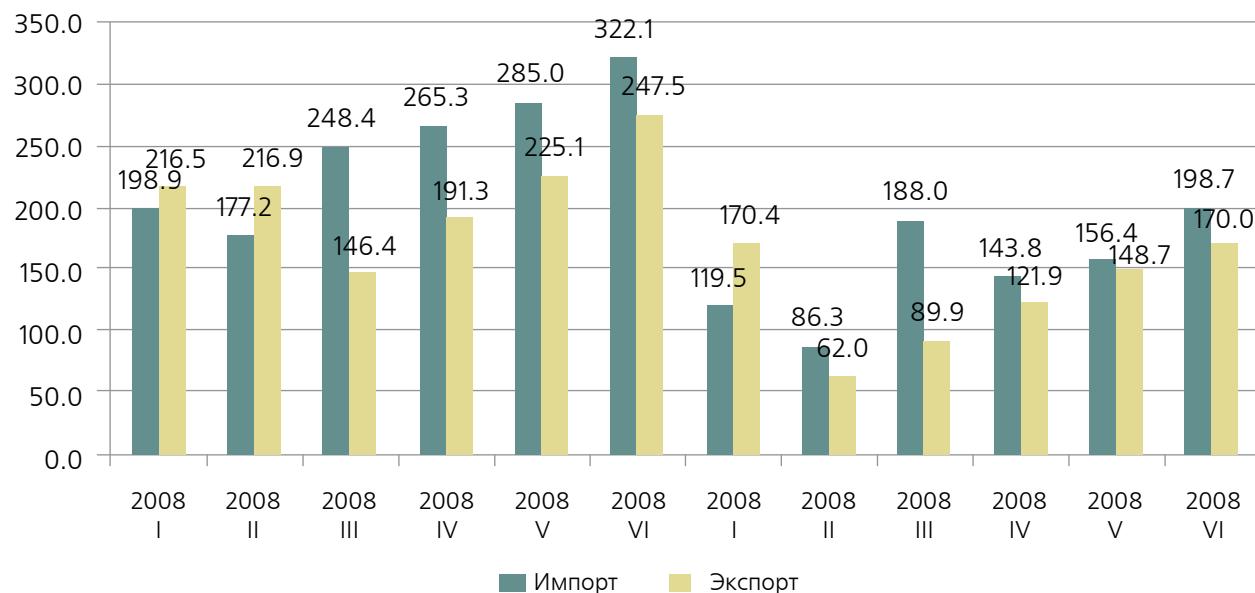
Эх сурвалж: YCX, 2009 оны зургадугаар сарын бүллэгтень

хэмжээ хэвийн өөрчлөгдөөгүй бөгөөд үнэ нь ихээхэн хэлбэлзэлтэй байна. Тавдугаар сард өмнөх сартай харьцуулбал жоншны худэр ба баяжмалын экспорт гурав дахин өссөн боловч үнийн хувьд мөн адил ихээхэн хэлбэлзэлтэй байна. Мөн сард алтны экспорт 6.2 тонн байсан бол зургадугаар сард алтны экспорт огт хийгдээгүй байна.

2009 оны хоёрдугаар улирлын эрдэс бодисын экспортын нийт хэмжээг өмнөх оны мөн үетэй харьцуулахад зэсийн баяжмалын хэмжээ өөрчлөлтгүй, молибдений худэр ба баяжмал 75 хувиар, төмрийн хүдрийн экспорт 52 хувиар нэмэгдсэн байна. Харин боловсруулаагүй алт 55 хувиар, жоншны худэр, баяжмал 43 хувиар, цайрын баяжмал 24 хувиар тус тус буурсан байна.

Хоёрдугаар улирал хедөө аж ахуйн барааны, ялангуяа ноолуурын экспортын ид үе байдаг. 2009 оны хоёрдугаар улиралд бохир ноолуурын экспорт нэмэгдсэн бөгөөд хэмжээ нь зургадугаар сард өмнөх сарынхаас 230 хувиар нэмэгдсэн байна. Харин үнийн хувьд өсөөгүй, нэг тонн бохир ноолуур 22.5-26 мянган ам. долларт хэлбэлзэлж байна. 2009 оны хоёрдугаар улирлын экспортыг өнгөрсөн оны мөн улиралтай харьцуулбал бохир ноолуурын экспортын үнэ 10 хувиар нэмэгдсэн бол самнасан ноолуурын экспортын үнэ 36 хувиар буурсан байна. Тиймээс 2009 оны хоёрдугаар улирлын хэмжээг өнгөрсөн оны мөн улиралтай харьцуулбал бохир ноолуурын экспорт нэмэгдсэн байна. 2009 оны хоёрдугаар улирлын экспортын нийт хэмжээг өмнөх оны мөн улиралтай харьцуулахад малын мах, арьс ширний экспорт мөн нэмэгдсэн байна.

Зураг 4.1. Экспорт ба импортын хэмжээ, 2008 ба 2009 оны эхний зургаан сард, сая ам. дол

Эх сурвалж: YCX, 2009 оны зургадугаар сарын бүллэгтень

2009 оны хоёрдугаар улиралд нийт экспорт аажмаар өссөн нь экспортын гол бараа зэсийн баяжмалын хэмжээ буураагүй, молибдений хүдэр ба баяжмал, төмрийн хүдрийн экспорт өссөн, мөн бохир ноолуур, махны экспорт өсөн нэмэгдсэнтэй холбоотой байна. Уг хугацаанд экспорт улам их байх боломжтой байсан. Гэтэл зургадугаар сард алтны үйлдвэрлэл унасантай холбоотойгоор экспорт хийгдээгүй тул экспортын үнийн дүнгийн хэмжээ илүү өндөр байж чадсангүй.

2009 оны хоёрдугаар улирлын байдлаар нийт импортын хэмжээ өмнөх оны мөн үеийн түвшнээс 579 сая ам доллараар буюу 39 хувиар буурсан байна. Гэхдээ хоёрдугаар улирлын туршид импортын хэмжээ аажмаар нэмэгдэж ирсэн нь Зураг 4.1-ээс харагдаж байна. 2009 оны хоёрдугаар улирлын турш нийтийн тээврийн хэрэгсэл, суудлын автомашин, ачааны тэрэгний импорт нэмэгдсэн бөгөөд эдгээртэй хослох бүтээгдэхүүн болох бензин, дизель тулшны импорт мөн бага хэмжээгээр нэмэгдсэн байна. 2009 оны эхний улиралд багасаад байсан согтууруулах ундаа, тамхины импорт энэ улиралд мөн нэмэгдсэн байна.

Харин хүнсний бүтээгдэхүүний импорт буурсан хэвээр байна. Тухайлбал, тавдугаар сард төмсний импорт өмнөх сарынхаас 34 хувиар, цагаан будаа 46 хувиар, элсэн чихэр 60 хувиар, гурил 11 хувиар тус тус буурсан байна. Үнийн болон орлогын мэдрэмж сайтай буюу үнэ нь өсөнгүүт эсвэл орлого буурангуут эрэлт нь буурдаг бараа болох бэлэн хувцас, гутал, алт мөнгөн эдлэл зэргийн импорт бага хэвээр байна. Мөн химийн үйлдвэрийн бүтээгдэхүүн,

машин тоног төхөөрөмж, цахилгаан хэрэгсэл, целлюлоз, цаас, картон, мод модон эдлэл зэрэг аж үйлдвэрийн барааны импорт буурсан хэвээр байна.

Хэдийгээр Зураг 4.1-ээс харахад хоёрдугаар улирлын туршид импортын хэмжээ аажмаар өсч буй дүр зураг харагдаж байгаа боловч 2009 оны хоёрдугаар улирлын нийт хэмжээг өнгөрсөн оны мөн улиралтай харьцуулбал импорт бага байна. Өөрөөр хэлбэл, манай эдийн засгийн нийт эрэлт өсөхгүй, эдийн засаг ерөнхийдөө уналттай хэвээр байна. Манай орны төдийгүй манайхаас түүхий эд, бүтээгдэхүүнийг худалдан авдаг гадаад орнуудын эдийн засгийн орлого болон эрэлт буурсан хэвээр байна. Хүснэгт 4.2-оос харахад 2009 оны хоёрдугаар улиралд өнгөрсөн оны мөн үетэй харьцуулахад манайхаас бүтээгдэхүүн худалдан авдаг гол орнуудын эрэлт, тухайлбал Хятадынх 29 хувь, АНУ-ынх 54 хувь, Канадынх 43 хувь, Оросынх 48 хувиар тус тус буурсан байна. Мөн 2009 оны хоёрдугаар улиралд Хятад улс руу гаргадаг экспортын хэмжээг эхний улиралтай харьцуулахад сайжирч байгаа бол Канад, ОХУ руу гаргадаг экспортын хэмжээ буурсан нь доорх хүснэгтээс харагдаж байна.

2009 оны хоёрдугаар улирлын туршид импорт өссөн нь зарим нэг бараа, үйлчилгээний эрэлт, тухайлбал, газар тариалангийн ажил эхэлсэнтэй холбоотой шатахуун тосны эрэлт нэмэгдсэнээс хамаарч байгаа талаар өмнө бид тайлбарласан. Харин 2009 оны хоёрдугаар улирлын хэмжээг нь өнгөрсөн оны мөн улиралтай харьцуулахад импорт бага хэвээр байгаа нь дотоодын хэрэглэгчид, үйлдвэрлэгчдийн эрэлт нийтдээ сайжирч өгөхгүй

Хүснэгт 4.2. Экспорт, голлох орноор (сая ам доллар)

Улс орон	2008 оны 1-р улирал	2009 оны 1-р улирал	Өөрчлөлт (%)	2008 оны 2-р улирал	2009 оны 2-р улирал	Өөрчлөлт (%)
Хятад	303.3	163.4	-46	516.1	365.1	-29.3
АНУ	94.4	7.6	-92	7.1	3.2	-54
Канад	43.3	30.4	-30	41.6	23.6	-43.3
ОХУ	12.4	9	-27	19	9.8	-48.4
Япон	8.9	1	-89	4	0.9	-77.5
Солонгос	9.3	1.4	-85	11.8	2.8	-76.3

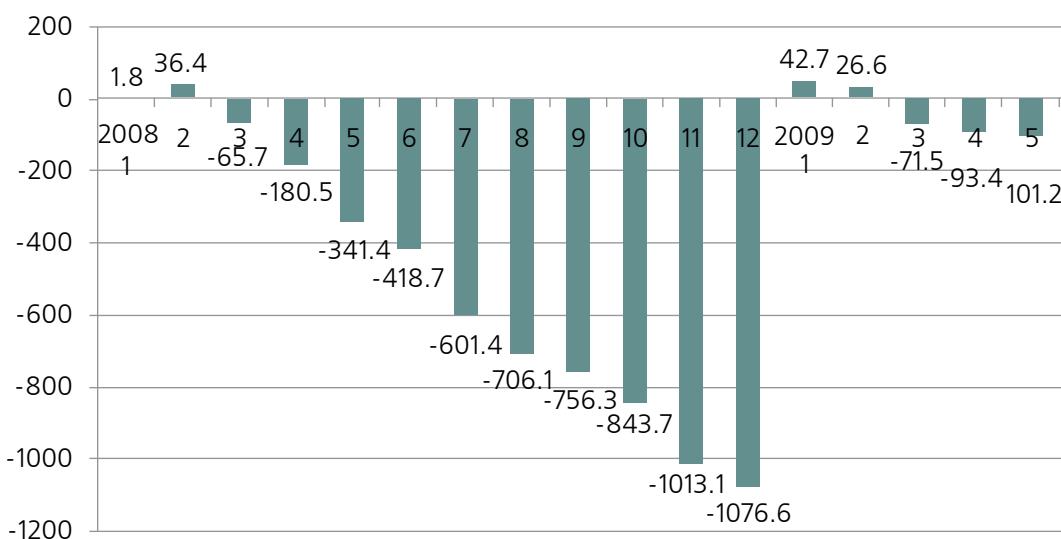
Эх сурвалж: УСХ, 2009 оны зургадугаар сарын бүллэгтэйн

байгаатай холбоотой. Жишээлбэл, 2009 оны хоёрдугаар улирлын хэмжээг өмнөх оны мөн улиралтай харьцуулахад хоол хүнс, бензин, дизель түлшний импорт буурсан хэвээр байна.

Импорт буурах хоёр дахь шалтгааныг авч үзвэл 2009 оны хоёрдугаар улиралд өмнөх оны мөн үетэй харьцуулахад ам. доллартай харьцах төгрөгийн ханш суларсан тул манай улсын хувьд гадаадаас худалдан авах бараа үйлчилгээ үнэтэй болсоор байна. Зүйрлэж хэлбэл нэг ам. долларын үнэтэй ундааг 2008 оны эхний хагаст 1,145 төгрөгөөр авч байсан бол 2009 оны 6-р сард 1,446 төгрөгөөр авах болж байна гэсэн уг. Тиймээс нийт импорт буурч байгаа шалтгаан бол нэгдүгээрт, дотоодын эрэлт өсөхгүй байгаагаас, хоёрдугаарт, төгрөгийн ханш суларч улмаар импортын үнэ өсч байгаатай холбоотой байна.

Зураг 4.1-ээс харахад 2009 оны 1 ба 2 дугаар саруудад эрс буураад байсан экспорт хоёрдугаар улиралд аажмаар өсөж байгаа гол шалтгаан бол манай экспортын гол бүтээгдэхүүн зэсийн дэлхийн үнэ өсөж байгаатай холбоотой. Мөн улирлын чанартай нэмэгддэг ноолуурын экспорт энд хувь нэмрээ оруулсан нь дамжиггүй. Нөгөө талаас авч үзвэл, хямрал эхлээд нэлээд олон сар өнгөрөхөд улс орнуудын хямралтай тэмцэн бодлого үр дүнгээ өгч, тэдгээрийн эдийн засгийн байдал аажмаар сайжран эрэлт яваандаа өсч байгаатай холбоотой гэж үзэж байна.

Зураг 4.2. Гадаад худалдааны тэнцэл, сая ам. доллар

4.2 Гадаад худалдааны тэнцэл

Монгол Банкны мэдээгээр гадаад худалдаа 2009 оны эхний хоёр сард ашигтай гарсан ч гуравдугаар сараас эхлэн тэнцэл 71.5 сая ам долларын алдагдалтай гарч эхэлсэн.

Энэ байдал үргэлжилсээр тэнцэл 2009 оны дөрөвдүгээр сард 93.4 сая, тавдугаар сард 101.2 сая ам долларын алдагдалтай гарлаа. Гэхдээ 2009 оны хоёрдугаар улирал дахь алдагдлын хэмжээ 2008 оны мөн үеийнхээс бага байгаа нь харагдаж байна Тухайлбал, 2008 оны тавдугаар сарын байдлаар гадаад худалдааны тэнцэл 341.4 сая ам.долларын алдагдалтай гарч байсан бол 2009 оны тавдугаар сард тэнцэл 101.2 сая ам.долларын алдагдалтай гарлаа. Хямралын нэг зерэг нөлөө бол гадаад худалдааны тэнцэл хэмжээний хувьд бага алдагдалтай гарч байгаа явдал юм.

Гэвч хэдийгээр 2009 оны хоёрдугаар улиралд гадаад худалдааны тэнцлийн алдагдлын хэмжээ өмнөх оны мөн үетэй харьцуулахад бага гарсан ч нийт экспортын хэмжээ 40 хувиар бага, импортын хэмжээ 39 хувиар бага байгаа нь манай эдийн засагт хямралаас үүсэж бий болсон гол сөрөг үр дүн үргэлжилсээр байгааг харуулж байна. 2009 оны хоёрдугаар улиралд гадаад худалдааны тэнцэл алдагдалтай гарсан нь алтны экспорт буурсан, мөн импорт эргээд өссөнтэй холбоотой. Дөрөвдүгээр сард импортын хэмжээ 143.8 сая ам доллар байсан бол тавдугаар сард

156.4 сая, зургадугаар сард 198.7 сая ам доллар болж өссөн. Худалдааны тэнцэл алдагдалтай гараад бий болох хамгийн хүнд үр дагавар нь ам. долларын хомсдолоос болж төгрөгийн ханш суррах явдал юм. Төгрөгийн ханш унах нь импортын бараа үйлчилгээг үнэтэй болгодог. Энэ нь манай улс шиг тоног төхөөрөмж, түүхий эдээ гадаадаас ам. доллараар авч, борлуулалтаа төгрөгөөр хийдэг оронд ихээхэн алдагдалтай байна.

4.3 Дотоодын үйлдвэрлэл ба экспортод гарсан өөрчлөлтүүдийн хамаарал

Оны эхний хагас жилийн байдлаар өмнөх оны мөн үетэй харьцуулахад дотоодын үйлдвэрлэлийн уналт үргэлжилсээр байгаа талаар өмнөх бүлэгт өгүүлсэн. Үүнд аж үйлдвэрлэлийн салбарын бууралт голлон нөлөөллөө. 2009 оны эхний хагас жилд аж үйлдвэрлэлийн салбарын нийт бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэл өмнөх оны мөн үеэс найман хувиар буурлаа. Экспортын бараа үйлдвэрлэдэг гол салбар болох уул уурхайн олборлох аж үйлдвэрлэл өмнөх оны мөн үеийнхтэй харьцуулахад 1.6 хувиар буурлаа. Үйлдвэрлэл гарч буй өөрчлөлтүүд гадаад худалдаа, экспортод ихээхэн нөлөөлдөг тул Хүснэгт 4.2-т бид гол гол экспортын барааны үйлдвэрлэл болон экспортын хэмжээний өөрчлөлтийг харууллаа.

Хүснэгт 4.2. Үйлдвэрлэл болон экспортын хэмжээний өөрчлөлт, оны эхний хагас жилээр, хувиар (өмнөх оны мөн үетэй харьцуулахад)

Бараа	Экспорт	Үйлдвэрлэл
Зэсийн баяжмал	57% буурсан	1.4% өссөн
Молибдений баяжмал	53% буурсан	11% өссөн
Цайрын баяжмал	60% буурсан	17% буурсан
Жоншны хүдэр ба баяжмал	48% буурсан	24% буурсан
Боловсруулаагүй алт	95% буурсан	33% буурсан
Газрын тос	37% буурсан	14% буурсан
Нүүрс	59% өссөн	95% өссөн
Төмрийн хүдэр	8.5% өссөн	935% өссөн
Самнасан ноолуур	31% буурсан	15% буурсан
Бохир ноолуур	11% өссөн	

Эх сурвалж: УСХ, 2009 оны зургадугаар сарын бүллэгтэйн

Хүснэгт 4.2-оос хараад экспортын биет хэмжээний бууралт нь тухайн барааны үйлдвэрлэлийн бууралтаас илүү их байна. Тиймээс эдгээр экспортын бүтээгдэхүүнүүд их хэмжээрээр борлуулагдаагүй үлдэж байна. УСХ-ны мэдээгээр 2009 оны зургадугаар сарын эцэст 4,950 баррель газрын тос, 63 тонн молибдений баяжмал, 26 тонн зэс борлуулагдаагүй хуримтлагдсан байна.

4.4 Гадаад худалдааны алдагдал улсын төсөөт нөлөөлөх нь

Хямралаас өмнө улсын нэгдсэн төсвийн орлого ба тусlamжийн хэмжээ 2008 оны эхний улиралд 497 тэрбум төгрөг байсан бол хямрал эхлээд 2009 оны эхний улиралд 333 тэрбум төгрөг болж 33 хувиар буурсан. 2009 оны хоёрдугаар улиралд энэ хэмжээ 492 тэрбум төгрөг болж өмнөх оны мөн үеийнхээс найман хувиар буурсан байна. Зураг 4.3-аас хараад 2009 оны хоёрдугаар улирлын улсын нэгдсэн төсвийн орлого ба тусlamжийн хэмжээ болон татварын орлогыг өмнөх улиралтай харьцуулахад тус тус нэмэгдсэн байна. Энэ нь бодит сектороос авч буй татварын орлогын хэмжээ өссөн гэхээсээ илүү зэсийн үнэ өссөнтэй холбоотой байна.

Улсын нэгдсэн төсвийн орлогын 85-90 орчим хувийг татварын орлого бүрдүүлдэг. Татварын нийт орлого 2008 оны хоёрдугаар

улиралд 491 тэрбум төгрөг байсан бол 2009 оны хоёрдугаар улиралд 368 тэрбум төгрөг болж 25 хувиар буурсан байна (Зураг 4.3). Татварын орлого нэмэгдэхгүй байгаа гол шалтгаан нь аж ахуйн нэгжээс авдаг ашгийн татвар ба гэнэтийн ашгийн татварын орлого буурсантай холбоотой.

УСХ-ны мэдээлснээр гаалийн татварын орлого 2008 оны эхний улиралд 27.8 тэрбум төгрөг байсан бол 2009 оны эхний улиралд 23.4 тэрбум төгрөг болж 16 хувиар буурчээ. 2008 оны хоёрдугаар улиралд гаалийн татварын орлого 45.1 тэрбум хүрсэн бол 2009 оны хоёрдугаар улиралд энэ нь 31.1 тэрбум төгрөг болж 31 хувиар буурсан байна. Импортоор оруулдаг бензин, дизель

Зураг 4.3. Улсын нэгдсэн төсвийн орлогын өөрчлөлт, сая төгрөг

■ Нийт орлого, тусlamжийн хамт ■ Нийт орлого, тусlamжийн хамт

Эх сурвалж: УСХ, 2009 оны зургадугаар сарын бүллэгтень

Зураг 4.4. Гадаад худалдааны эргэлтээс авч буй татварын орлого, сая төгрөг

Эх сурвалж: УСХ, 2009 оны зургадугаар сарын бүллэгтень

түлш, архи, тамхи, пиво, машинаас авах онцгой албан татварын орлого 2008 оны хоёрдугаар улиралд 47 тэрбум төгрөг байсан бол 2009 оны хоёрдугаар улиралд 49 тэрбум төгрөг болж хоёр тэрбум төгрөгөөр нэмэгдсэн мэдээ байна. Нийтдээ 2009 оны хоёрдугаар улирлын байдлаар гаалийн болон онцгой албан татварын орлого өмнөх оны мөн үеийнхээс 12 тэрбум төгрөгөөр буурчээ.

Зураг 4.4-өөс харахад 2009 оны хоёрдугаар улиралд олсон экспорт, импортын гаалийн болон онцгой албан татварын орлогын хэмжээ эхний улирлын хэмжээнээс их байгаа нь харагдаж байна. Ялангуяа онцгой албан татварын орлого 60 хувиар нэмэгдсэн байна. Татварын ерөнхий газрын татвар хураалт, үйлчилгээний хэлтсийн дарга О.Цогтын тайлбарласнаар, импортоор оруулдаг бензин, дизель түлш, архи, тамхи, пиво, машинаас авах онцгой албан татварын түвшин өөрчлөгдөөгүй, харин хаврын тариалалт, жуулчны улирал эхэлсэнтэй холбоотойгоор эдгээр барааны оруулж ирж байгаа тоо хэмжээ нь нэмэгдэж байгаа учраас уг татварын орлого нэмэгдсэн байна. Ерөнхийдөө 2009 оны хоёрдугаар улирлын байдлаар экспорт, импортын гаалийн болон импортын бараанаас авах онцгой албан татварын орлого өмнөх оны мөн үеэс нийтдээ 12 тэрбум төгрөгөөр буурсан нь төсвийн орлогод сөргөөр нөлөөлж байна.

4.5 Гадаад худалдааны түнш орнуудын эдийн засгийн төлөв байдал

Монгол Улс нээлттэй жижиг эдийн засагтай орон. Тиймээс дэлхийн зах зээлийн үнэд нөлөөлж чаддаггүй. Зэс, алт, ноолуурын дэлхийн зах зээл дээр нэгэнт тогтсон үнээс болон гадаад худалдааны гол түнш орнуудын эрэлтээс, мөн эдгээр орны Засгийн газраас авч хэрэгжүүлдэг бодлогоос ихээхэн хамаардаг. Хөрш орнуудын эдийн засгийн өсөлт хурдацтай байхын хэрээр тэдгээрийн манай улсаас авах импортын эрэлт нь нэмэгдэх бөгөөд ингэх нь манай орны экспортын хэмжээ, экспортын орлого, улмаар гадаад валутын нөөцийг арвижуулдаг.

БНХАУ бол манай гадаад худалдааны гол түнш, гол экспортлогч орон. 2009 оны эхний хагас жилийн байдлаар бид нийт экспортынхоо 69 хувийг тус үлс руу гаргаж, нийт импортын 23 хувийг авдаг. 2009 оны хоёрдугаар улиралд энэ оны өмнөх улиралтай харьцуулахад Хятадын манай орноос авах импортын хэмжээ нэмэгдсэн. 2009 оны эхний улиралд Хятадын ДНБ зургаан хувиар, энэ улиралд 7.9 хувиар өссөн байна. Олон улсын эдийн засагчдын тооцоолж байгаагаар 2009 онд тус улсын эдийн засаг 7.2 хувиар өснө гэж үзэж байна⁶. Энэ өсөлтийн гол хүчин зүйл бол хямралын эсрэг Хятадын Засгийн газраас хэрэгжүүлж байгаа дөрвөн триллион юань буюу 585 тэрбум ам. долларын сангийн тэлэх бодлого болох талаар бид өмнө нь дурдсан. Мөн мөнгөний зөвлөн бодлого явуулсны үр дүнд оны эхний улиралд жилийн ДНБ-ийхээ таван хувьтай тэнцэх хэмжээний зээлийг олгосон байна. Хэдийгээр Хятадын экспорт хүчтэй өсөхгүй байгаа ч гэсэн түүхий эдийн импорт хурдацтай нэмэгдэж байна. Энэ нь дээр өгүүлсэн байгаа дөрвөн триллион юан зарцуулж байгаа дэд бүтэц, нийтийн аж ахуй, ус, тээвэр, шинжлэх ухааны судалгаа, байгаль орчны хамгаалал, боловсрол, эрүүл мэнд, соёл, спортын салбарыг дэмжсэн Засгийн газрын хөрөнгө оруулалттай холбоотой. Мөн оны эхний улиралд олгосон их хэмжээний зээл нь Хятадын дотоодын нийт

эрэлтийг өсгөх, үүн дотроо импортын эрэлтийг нэмэгдүүлэх боломжтой.

ОХУ бол манай гадаад худалдааны хоёрдогч гол түнш орон бөгөөд гол импортлогч орон билээ. 2009 оны эхний хагас жилийн байдлаар бид нийт импортын 32 хувийг голдуу бензин, шатахуун хэлбэрээр ОХУ-аас оруулсан. Орос бол дэлхийн нефть, өнгөт металлын гол экспортлогч орон бөгөөд тиймээс эдгээр түүхий эдийн дэлхийн үнээс ихээхэн хамаардаг. 2009 оны эхний улиралд ОХУ-ын ДНБ өмнөх оны мөн үетэй харьцуулахад 9.8 хувиар буурсан байна. 2009 оны тавдугаар сард ДНБ өмнөх оны мөн үетэй харьцуулахад 10 хувиар буурсан байна⁷. Олон улсын эдийн засагчдын тооцоолж байгаагаар 2009 онд тус эдийн засаг 2.9 хувиар өснө, мөн ажилгүйдэл 13 хувь болно гэж үзэж байна⁸. Энэ өсөлтийн гол хүчин зүйл бол хямралын эсрэг ОХУ-ын Засгийн газраас хэрэгжүүлж буй 186 тэрбум ам. долларын сангийн тэлэх бодлого юм. Тус улсын Засгийн газраас гол томоохон корпорациудад 50 тэрбум ам. долларын зээл олгосон. Дотоодын үйлдвэрлэлийг дэмжихийн тулд 2009 оны хоёрдугаар сарын 20-нд аж ахуйн нэгжийн ашгийн татвар 24 хувь байсныг 20 хувь болгон бууруулсан байна. Мөн түүнчлэн металл боловсруулах, барилга, хөнгөн үйлдвэр, оёдлын үйлдвэрлэлд хэрэгцээтэй аж үйлдвэрлэлийн тоног төхөөрөмжийн импортоос авах гаалийн татварыг тэглэсэн бөгөөд эсрэгээр суудлын машины импортоос авах татварыг өсгөсөн байна. Ийнхүү ОХУ-ын Засгийн газар бусад орны адил сангийн тэлэх болон мөнгөний зөвлөн бодлого явуулж байна. Хэдийгээр Оросын экспорт хүчтэй өсөхгүй байгаа ч гэсэн түүхий нефтийн дэлхийн үнэ алгүүр өсч байгаа бөгөөд Засгийн газраас авч хэрэгжүүлж байгаа эдийн засгийн нийт эрэлтийг дэмжсэн бодлогын хүчинд тус орны эдийн засгийн өсөлт 2010 он гэхэд 3.5 хувь болох төлөвтэй байна.

Манай орны экспортын эрэлт хамгийн түрүүнд Хятадын дотоодын үйлдвэрлэлийн өсөлт, тэдгээрийн эрэлтээс хамаарна. Хятадын эрэлт өөрөө дэлхийн эрэлтээс хамаардаг. Дэлхийн Банкны эдийн засагчдын урьдчилан тооцоолж байгаагаар 2009 онд дэлхийн эдийн засгийн

6 2009 оны эхний улиралд Дэлхийн Банк Хятадын эдийн засаг 5-6 хувиар өснө гэж үзэж байсан. 2008 онд тус эдийн засаг өснө хувиар өссөн билээ.

7 The World Bank. Russian Economic Report #19. June, 2009. www.worldbank.org

8 2008 онд ОХУ-ын эдийн засаг 5.6 хувиар өссөн.

өсөлт - 2.9 хувь, 2010 онд 2.0 хувь болно. Мөн 2010 оны эхний хагас жилд газрын тосны үнэ одоо байгаагаас 62 хувиар өсч, бусад түүхий эдийн үнэ хоёр хувиар, аж үйлдвэрийн барааны үнэ 1.7 хувиар буурах төлөвтэй байна⁹. Тиймээс бид зэсийн үнэ үргэлжлэн их хэмжээгээр өсөхгүй байх магадлалтай гэдэгт тулгуурлан төсвийн орлого, зарцуулалтыг тооцох хэрэгтэй юм.

Зэсийн хамгийн том хэрэглэгч Хятад улс зэсийн баяжмалын импортын 17 хувийн татвар болон цэвэршүүлсэн зэсийн экспортын 10 хувийн татваруудаа тэглэсэн нь манай зэсийн экспортод эерэг нөлөө үзүүлэх нь дамжигүй ба нийт эрэлт өссөнөөр сүүлийн хагас жил болон ирэх онд Хятадын ДНБ-ий өсөлт хурдаах учраас БНХАУ руу гаргадаг Монголын экспорт өсөх боломжтой хэвээр байна.

Хэдийгээр манай улсын ОХУ руу гаргадаг одоогийн экспортын хэмжээ бага боловч бид нийт импортынхоо гуравны нэгийг тус улсаас оруулдаг тул ОХУ-ын эдийн засгийн өсөлт эерэг гарах төлөвтэй байгаа нь манай гол импорт шатахуун тосны нийлүүлэлтийг нэмэгдүүлэхэд, уг бараанд аливаа худалдааны саад хориг тавихгүй байх ач тустай байх болно. Мөн ОХУ нь манай ихэнх жонш, тодорхой хэмжээний мал аж ахуйн гаралтай түүхий эдийн экспортын зах зээл тул Оросын эдийн засгийн өсөлт эерэг гарах прогноз нь таатай мэдээ юм.

4.6 Дүгнэлт ба бодлогын зөвлөмж

Хямралын Монголын эдийн засагт нөлөөлж байгаа гол суваг гадаад худалдаа хэвээр байна. 2008 оны сүүлийн улирлаас эхлэн экспорт, импортын хэмжээ эрс буурч ирсэн байдал 2009 оны хоёрдугаар улиралд үргэлжлэв. 2009 оны хоёрдугаар улирлын экспортын хэмжээг өмнөх оны тухайн саруудтай харьцуулахад 36-40 хувиар, импорт 38-45 хувиар буурчээ. Хэдийгээр өмнөх оны байдалтай харьцуулахад экспорт, импорт буурсан байгаа боловч хоёрдугаар улирлын туршид сараар авч үзэхэд экспортын болон импортын хэмжээ аажмаар нэмэгдсэн байна. Манай гол экспортын бараа зэсийн баяжмалын экспортын хэмжээ нь тогтмол байсан боловч

үнэ нь аажмаар өсч байгаа тул хоёрдугаар улиралд экспорт өслөө. Мөн хугацаанд экспорт улам их байх боломжтой байсан боловч зургадугаар сард алтны экспорт хийгдээгүй тул экспортын үнийн дүнгийн хэмжээ илүү өндөр байж чадсангүй.

Манай орны төдийгүй манайхаас түүхий эд, бүтээгдэхүүнийг худалдан авдаг гадаад орнуудын эдийн засгийн орлого болон эрэлт буурсан хэвээр байна. Хоёрдугаар улиралд экспортын биет хэмжээний бууралт нь тухайн барааны үйлдвэрлэлийн бууралтаас илүү их байсан хэвээр байна. Тиймээс зарим экспортын бүтээгдэхүүнүүд их хэмжээгээр борлуулагдаагүй үлдэж байна. 2009 оны хоёрдугаар улирлын байдлаар экспорт, импортын гаалийн болон импортын бараанаас авах онцгой албан татварын орлого өмнөх оны мөн үеийнхээс нийтдээ 12 тэрбум төгрөгөөр буурсан нь төсвийн бодлогод тун сөргөөр нөлөөлөхөөр байна. Өмнөх оны мөн үетэй харьцуулахад гадаад худалдааны салбарт хямрал үргэлжилсээр байна.

Эдийн засгийн хямралын үед улс орнууд ихэвчлэн хөршөө тонох бодлого буюу импортын татвараа өсгөх, татварын бус арга хэмжээ зэрэг зөвхөн дотоодын зах зээлээ хамгаалах бодлого хэрэгжүүлдэг. Энэ удаа мөн зарим орон дотоод зах зээлээ хамгаалах бодлого хэрэгжүүлж эхлээд байна. Монголын уул уурхайн үндэсний ассоциацийн бодлого шинжээч Н. Болорын тэмдэглэн хэлснээр дэлхийн томоохон эдийн засгууд өөрсдийн хаалгаа хаагаад зөвхөн үндэсний бүтээгдэхүүнээ хэрэглэх бодлого хэрэгжүүлэх нь хямралаас гарах гарц биш юм. Манай улсын хувьд протекционист бодлого явуулаагүй. Эсрэгээр УИХ-аас зургадугаар сард экспортын гол бараа болох ноолуурын экспортын татварыг тэглэх хууль баталсан. Энэ нь дотоодын ноолуур үйлдвэрлэгч малчдыг дэмжсэн бодлого бөгөөд ноолуурын хулгайн экспортыг мөн тэглэсэн бодлого боллоо.

Хямралыг даван туулах бодлого гэхээсээ илүү гадаад худалдааны урт хугацааны гол бодлого болох экспортыг дэмжих бодлогыг эрчимжүүлэх хэрэгтэй байна. Үндэсний Хөгжил, Шинэтгэлийн Хорооны эдийн засагч П. Нарангугийн хэлж байгаагаар Монгол улсын гадаад худалдааны урт хугацааны гол бодлого бол экспортыг дэмжих, импортыг зохисжуулах бодлого юм. Экспортыг дэмжих бодлого нь

⁹ Quarterly report on Chinese economy. June, 2009.
World Bank office in China. www.worldbank.org.cn

цогц байх ёстой бөгөөд энэ нь нэгдүгээрт, экспортыг нэмэгдүүлэх, хоёрдугаарт экспортын бүтцийг сайжруулахад оршиж байна. Экспортыг нэмэгдүүлэх бодлого нь:

1. Экспортын тоо хэмжээг нэмэгдүүлэх,
2. Экспортын үнийг нэмэгдүүлэх,
3. Экспортын чанарыг сайжруулах гэсэн үндсэн гурван хэсгээс бүрдэж цогц хэлбэрээр дэмжигдэн хэрэгжих хэрэгтэй байна.

Үйлдвэрлэлд гарч буй өөрчлөлтүүд гадаад худалдаа, экспортод ихээхэн нөлөөлдөг тул экспортын хэмжээг нэмэгдүүлэхийн тулд Засгийн газар үйлдвэрлэлийг дэмжих бодлогыг туштай хэрэгжүүлэх хэрэгтэй юм. 2009 оны хоёрдугаар улиралд Засгийн газраас баталсан жижиг, дунд үйлдвэрлэлийг хөгжүүлэхэд зориулсан 30 тэрбум төгрөгийн санхүүжилт нь үр ашигтай хуваарилагдаж, зарцуулагдаж чадвал үйлдвэрлэл, экспортыг дэмжих чухал хүчин зүйл болж болно. Экспортын гол барааны үнийг нэмэгдүүлэхийн тулд нэмэгдсэн өртөг илүү шингээсэн, бүрэн боловсруулсан бүтээгдэхүүнүүдийг дэлхийн зах зээл дээр гаргах хэрэгтэй гэдэгтэй бодлого боловсруулагчид, эдийн засагчид бүгд санал нэгтэй байгаа. Нэмэгдсэн өртөг илүү шингээсн гэдэгт жишээлбэл одоогоор голчлон экспортолж байгаа зэс, молибдены баяжмалын хувийг улам нэмэгдүүлэх, ноолуурын боловсруулалтыг бүрэн хийх зэрэг орно.

Мөн төрийн зүгээс экспортын зардлыг буюу тээвэрлэлтийн зардлыг бууруулах, гадаадынхантай үр ашигтай удаан хугацааны гэрээ хэлэлцээр хийх, Засгийн газрын хөрөнгөөр экспортлоход зохистой, харьцангуй давуу талтай бараа бүтээгдэхүүний судалгаа шинжилгээ хийх, нэгэнт бий болгосон бараа үйлчилгээг бус нутгуудад болон дэлхийн зах зээл дээр сурталчлах нь чухал юм. Үүний тулд малын үүлдэр угсааг сайжруулах бодлого, малын эмнэлгийн үйлчилгээний чанар, хүртээмж, давтамжийг сайжруулж байж мал аж ахуйн бараа, боловсруулсан бүтээгдэхүүний чанарыг дээшлүүлэх бөгөөд ингэвээс дэлхийн зах зээл дээр гарч чадна. Одоогоор манай экспортолж байгаа барааны тухайлбал, ноолуурган бүтээгдэхүүн, зарим архи ундаа гэх мэт 40 орчим хувь нь л дэлхийн стандартад хүрсэн гэсэн тоо бий, тиймээс нийт экспортын барааны чанарыг дэлхийн стандартад хүргэх нь чухал юм. Экспортын өртгийг бууруулах ажлыг Засгийн газар банкны салбартай

хамтран хийх нь зохимжтой бөгөөд гадаад худалдаанд үзүүлэх институцийн дэмжлэгийг заавал төрийн байгууллага гэхээсээ илүү төрийн бус байгууллагууд, тухайлбал, Худалдаа, Аж Үйлдвэрийн Танхим зэрэг байгууллага давхар хийж байхаар зохицуулах хэрэгтэй байна.

Нийт экспортын 84 хувийг ашигт малтмал эзэлдэг тул манай экспортын бүтэц диверсификац муутай талаар эхний улирлын тайланда дурдсан билээ. Тиймээс экспортын бүтцийг сайжруулах бодлого нь:

1. Ашигт малтмалын түүхий эд, мал аж ахуйн гаралтай түүхий эдийн экспортыг аль болох багасгаж, улмаар нэмэгдсэн өртөг өндөртэй, тээвэрлэлтийн зардлыг бууруулах үүднээс бага оврын, оюуны багтаамж өндөртэй, боловсруулсан бүтээгдэхүүний экспортыг илүү дэмжих хэрэгтэй байна.
2. Нэхий, эсгий, савхин эдлэл, хивс зэрэг уламжлалт барааны экспортыг сэргээн үргэлжлүүлж шинэ зах зээл олох хэрэгтэй байна.
3. Шинэ барааны тухайлбал, мах сүүн бэлэн бүтээгдэхүүн, чацаргана гэх мэт жимс, эм бэлдмэл, ховор эмийн ургамал зэрэг экологийн цэвэр бүтээгдэхүүний экспортыг нэмэгдүүлэх, эдгээрийн үйлдвэрлэлийг дэмжихэд чиглэгдэх хэрэгтэй байна.
4. Зөвхөн түүхий эд, аж үйлдвэрийн барааны бус, үйлчилгээний экспортыг нэмэгдүүлэх хэрэгтэй байна. Зөвлөгөө, судалгаа, даатгал, аялал жуулчлал, ложистик, боловсрол, урлаг соёлын экспортыг урамшуулах зэрэг дэмжлэгийг үзүүлж болно.

Импортын зохистой бодлогод дотоодод үйлдвэрлэж байгаа болон үйлдвэрлэх боломжтой бүтээгдэхүүний тухайлбал, төрөл бүрийн сүү, сүүн бүтээгдэхүүний импортыг багасгах, сайн чанарын өндөр техник, технологитой барааны импортыг дэмжих бодлогууд орно. Тиймээс импортыг орлуулсан, чанартай, экологийн цэвэр бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэж байгаа аж ахуйн нэгжүүдийг зээлийн, татварын, институцийн бодлогоор дэмжих хэрэгтэй юм.

5. Нийт эрэлтийн талаарх бодлого ба ОУВС-тай хэрэгжүүлж буй хөтөлбөр

5.1. Монгол Улс ба ОУВС -ийн харилцаа, хэрэгжүүлж буй хөтөлбөр

Олон Улсын Валютын Сантай (ОУВС) манай улсын Засгийн газар макро эдийн засгийг тогтвортжуулах хөтөлбөр тохиролцон хэрэгжүүлж эхлээд байна. Тус хөтөлбөрийн дагуу манай улс ОУВС-аас нийт 229 сая ам.доллартай тэнцэхүйц зээлийг 2009-2010 онуудад авч болохоор заасан. Одоогийн байдлаар Монголбанкны гадаад нөөцөд үүний 114 сая ам.долларыг байршуулаад байна. Бид эхний улирлын тайландаа манай улсад өмнө нь хэрэгжүүлж байсан иймэрхүү төрлийн хөтөлбөрүүдийн хэрэгжилт, ОУВС-тай харилцах харилцаа яагаад зогсонги байдалд ороод байсан, цаашид анхаарах шаардлагатай асуудлуудын талаар хэлэлцсэн.

Монгол Улсын Засгийн газрын ОУВС-тай 2009 оны дөрөвдүгээр сард тохирсон хөтөлбөр нь 18 сарын хугацаанд хэрэгжих бөгөөд Стэнд-бай гэж нэртэй. Иймэрхүү төрлийн хөтөлбөрийн гэрээг ОУВС эдийн засгийн огцом хямралтай тулсан орнуудтай богино хугацаанд хийдэг. Энэхүү гэрээний гол зорилго нь тухайн улсад богино хугацаанд үссэн гадаад төлбөрийн хомсдлыг нөхөхөд зориулагддаг байна. Манай улсын хувьд нэг талаас гадаад валютын нөөц бага хэмжээнд хүрч, валютын ханшны огцом хэлбэлзэл бий болсноор эдийн засгийн тогтвортгүй байдал даамжрах төлөвтэй болсон. Нөгөө талаас, манай улс руу экспортоор орж ирдэг валютын ургсал эрс багассан учраас импортоо гадаад валютын нөөцөөрөө санхүүжүүлэх болсон. Ийм хоёр хүчин зүйлийн зэрэг үйлчлэлээс болж тус хөтөлбөрийг манай бодлого боловсруулагчид хэрэгжүүлэхээс өөр гарцгүй болжээ.

Манай Засгийн газар иймэрхүү төрлийн гэрээг өмнө нь 1991 онд ОУВС-тай хийж байжээ. Тухайн үед манай улс шилжилтийн эдийн засгийн хүндхэн үеийг даван туулж байсан учраас тус хөтөлбөрийг хэрэгжүүлсэн. 1991-1992 онуудад хэрэгжсэн энэ хөтөлбөр нь 22 сая ЗТЭ (зээлжих тусгай эрх)-ийн зээлийн эрхтэй байсан ч манай улс үүний 13.8 сая ЗТЭ-ийг нь л авч ашиглажээ. Тус хөтөлбөр ийнхүү бүрэн дүүрэн амжилттай хэрэгжилгүй тасалдсан нь тухайн үеийн эдийн засгийн орчин хүнд, мөнгөний хатуу бодлогын хэрэгжилт хангалтгүй болоод бүтцийн өөрчлөлтийн томоохон арга хэмжээнүүд удаашралтай байсантай холбоотой юм. Энд нэг зүйлийг тэмдэглэхэд тухайн хөтөлбөр нь Монголын талын буруугаас болж зогсонги байдалд орсон гэж хараахан ойлгож болохгүй юм.

Нийт эрэлтийн талаарх бодлого ба ОУВС-тай хэрэгжүүлж буй хөтөлбөр

Эдийн засгийн хямралтай үед энэ зээлийг авч байгаа учраас олон түмний дунд Засгийн газар энэхүү зээлээр үйл ажиллагаагаа санхүүжүүлэх юм байна гэсэн түгээмэл ойлголт бий болжээ. Хэдийгээр бодлого боловсруулагчид болоод ОУВС-ийн мэргэжилтнүүд үүнийг буруу ойлголт гэж хэлдэг ч бодит байдал дээр энэ хөтөлбөрт үндэслэн тухайн орны Засгийн газар гадаад санхүүгийн байгууллагууд, донор орнуудаас зээл авдаг. Тэгэхээр энэ ойлголт бас огт ор үндэсгүй биш юм.

Тэгвэл энэхүү хөтөлбөрийн гол ач холбогдол юундаа байна вэ гэдэг асуулт гарч байна. Өнөөгийн ОУВС-тай гэрээ байгуулсны хамгийн гол ач холбогдол нь Засгийн газарт хөрөнгийн эх үүсвэрийг олон улсын санхүүгийн байгууллагууд болон донор орнуудаас олох боломжийг нээж өгч байгаад оршиж байна. Одоогийн байдлаар 160 сая ам. доллартай тэнцэхүйц хөрөнгийн эх үүсвэрийг Дэлхийн Банк, Азийн Хөгжлийн Банк, Япон улсын Засгийн газар ирэх хоёр жилийн хугацаанд олгохоо амлаад байна. Энэхүү хөтөлбөрийн хүрээнд ОУВС-аас манай улсын авах 229 сая ам.долларын зээлийг Засгийн газрын төсвийн алдагдлыг нөхөхөд биш, харин Монгол Улсын валютын нөөцийг зузаатгахад ашиглах юм. Валютын нөөц нь манай улсын импортоор оруулж ирэх бараа бүтээгдэхүүн, үйлчилгээний төлбөрийг гүйцэтгэх, гадаадаас авсан зээлийн төлбөрийг саадгүйгээр хийхэд хэрэглэгддэг юм.

Тэгвэл ОУВС-тай байгуулсан гэрээ ямар учиртай гэрээ байв, чухам яагаад энэхүү гэрээ байгуулснаар эдгээр зээл олгогдох болов зэрэг асуулт урган гарч байна. Энэхүү гэрээний хамгийн гол агуулга нь манай улсын Засгийн газар төсөв, сангийн болоод мөнгөний бодлого явуулахдаа ОУВС-тай зөвшилцсөн байх ёстойд оршиж байгаа юм. Тухайлбал, ОУВС-тай гэрээ байгуулсан нөхцөлд мөнгөний нийлүүлэлтийг жилийн гуч гаран хувиар өсгөж байсан туршлага давтагдахгүй гэсэн үг. Олон улсын санхүүгийн байгууллагууд болоод донор орнууд зээл өгч түүнийхээ хяналтыг ОУВС-аар хэсэгчлэн хийлгүүлж байгаа гэж ойлгож болно. Хэрэв Монголын Засгийн газар, төв банк хариуцлага муутай бодлого хэрэгжүүлээд эхэлбэл ОУВС-аас эдгээр байгууллага руу таатай мэдээ очихгүй нь ойлгомжтой. Нөгөө талаас, манай Засгийн газар бодлогын шийдэл дээрээ ОУВС-тай тохиороо болилоо гэж бодоход донор орнууд болоод

бусад олон улсын санхүүгийн байгууллага Монгол дахь үйл ажиллагаагаа зогсооно гэсэн үг хараахан биш. Эндээс дүгнэхэд эдгээр олон улсын байгууллагуудын үйл ажиллагаа бие биеэсээ тэр бүр хараат биш гэдэг нь харагдаж байна.

Одоогийн хэрэгжүүлж буй хөтөлбөрт маш өргөн хүрээтэй бодлогын арга хэмжээнүүдийг Засгийн газар авч хэрэгжүүлэхээр ОУВС-тай тохирсон юм. Тоймолбол, тус хөтөлбөрт төсөв, сангийн, мөнгөний болоод валютын хамшийн бодлогуудын талаар, банкны системийн ажиллагааг тогтвортжуулж, сайжруулах талаар тодорхой заалт бүхий арга хэмжээнүүдийг Засгийн газар авч хэрэгжүүлэхээр ОУВС-д амлалт өгсөн байгаа. Энэ тайланд тус хөтөлбөрт тусгагдсан бүх заалтыг нэг бүрчлэн авч үзэхийг зорьсонгүй. Харин эдийн засгийн хямралын өнөө үед авч хэрэгжүүлж буй бодлогын гол шийдлүүдийн талаар санал, бодлоо солилцохыг зорьлоо.

Манай улсын хувьд ОУВС-тай дээр дурдсан 1991 оны Стэнд-Бай хөтөлбөрөөс гадна хэд хэдэн хөтөлбөр хэрэгжүүлж байсан. Хэрэгжүүлэхээр төлөвлөсөн хөтөлбөрүүд зарим нь хэрэгжилгүй тасалдсан тохиолдол ч бий гэдгийг бид өмнөх улирлын тайланд өгүүлсэн. Товчхондоо, манай улсын гол нэр төрлийн экспортын барааны үнэ өссөнтэй холбоотойгоор Засгийн газрын орлого нэмэгдсэн. Тийм учраас Засгийн газар зарлагаа өсгөж, Монголбанк мөнгөний тэлэх бодлого явуулах сонирхолтой байсан нь ОУВС-тай тохирсон хөтөлбөртэй зөрчилдөх болсон. Нөгөө талаас, манай улсын гадаад валютын нөөц өсөн нэмэгдсэн тул ОУВС-аас зээл авах шаардлагагүй болсон. Ийм үндсэн шалтгаануудын улмаас ОУВС-аас Монголд хэрэгжүүлж байсан хамгийн сүүлийн хөтөлбөр болох “Ядуурлыг бууруулах, эдийн засгийн өсөлтийг хангах” хөтөлбөр 2005 онд зогссон. Дээр өгүүлсэнчлэн, энэхүү хөтөлбөр зогслоо гээд Дэлхийн Банк, Азийн Хөгжлийн Банк болоод бусад олон улсын байгууллага, донор орнууд манай орон дахь үйл ажиллагаа зогсоогоогүй харин ч эдгээр байгууллагуудын үйл ажиллагаа идэвхжиж, манай орны хөгжил дэвшилд хувь нэмэр оруулсаар ирсэн.

ОУВС сүүлийн жилүүдэд дотоод өөрчлөлтөд нэлээд орж байгааг энд тэмдэглэх нь зүйтэй. Өмнө нь ОУВС-ийн улс орнуудад хэрэгжүүлж байсан бодлогын гол зарчим нь “Вашингтоны ойлголцол”-д тулгуурлаж байсан.

Энэ ойлголцолд үндсэндээ 10 тодорхой зарчим ордог. Эдгээр зарчмыг тоймобол: (i) Засгийн газар нь санхүүгийн сахилга бат сайтай байж (төсвийн алдагдлаа бага байлгах), зарлагаа боловсрол, эрүүл мэнд болоод дэд бүтцийн хөгжилд төвлөрүүлэх. (ii) Татварын суурийг өргөтгөж, нэмэгдсэн өртгийн татварт шилжих. (iii) Зээлийн болоод хадгаламжийн хүү зах зээлээр тодорхойлогдох, бодит хүү эерэг байх. (iv) Валютын ханш нь өрсөлдөх чадвартай байж, гадаад худалдаагаа чөлөөлөх. (v) Гадаад хөрөнгө оруулалтын урсгалыг чөлөөтэй нэвтрүүлж, улсын харьяаны аж ахуйн нэгжүүдийг хувьчлах. (vi) Зах зээлийн өрсөлдөөнийг бий болгох үүднээс улсаас хийж буй зохицуулалтыг багасгаж, зохиогчийн эрхийг баталгаажуулах зэрэг орно.

Өнөөг хүртэл манай улсад хэрэгжүүлж ирсэн бодлогуудыг үзэхэд үндсэндээ дээрх зарчмын дагуу явж ирсэн нь ажиглагдаж байгаа юм. ОУВС манай улсын Засгийн газар, Монголбанктай хамтраад 1991-2005 онуудын хооронд нийтдээ дөрвөн хөтөлбөр хэрэгжүүлсэн. Тухайлбал, манай Засгийн газрын алдагдал сүүлийн жилүүдэд тогтвортой байгаа төдийгүй 90-ээд оны эдийн засгийн хямралтай үед энэхүү алдагдлыг бууруулах бодлого тууштай баримталж ирсэн. Манай улсын Засгийн газрын зарлагын дийлэнх хэсгийг эрүүл мэнд, боловсролын салбар болоод дэд бүтцийн хөрөнгө оруулалт эзэлж байгаа. 2008 оны эцсийн байдлаар төсвийн нийт зарлагын 40 гаруй хувийг эдгээр салбарт зарцуулсан. Мөнгөний бодлого дээр бодит хүүг эерэг байлгах шалгуур байнга тавигдсаар ирсэн, сүүлийн хэдэн сарыг эс тооцвол ерөнхийдөө зерэг байсан. Валютын ханш өрсөлдөх чадвартай байна гэдэг нь өөрөө нэлээд бүрхэг ойлголт учраас үнэлэх боломжгүй ч УИХ-аас баталсан Монгол Банкны 2009 оны үндсэн чиглэл дээр зах зээлээр тогтоогдоно гэж заасан байгаа. Манай улс руу орж ирэх хөрөнгийн урсгалд ямар нэг саад тогтор байдаггүй бөгөөд манай Засгийн газар өмч хувьчлалыг тууштай хийсэн. Гадаад худалдааг чөлөөлсөн. Зарим тохиолдолд манай дотоодын пүүс компаниуд дотоодынхоо зах зээл дээр импортын бараа бүтээгдэхүүнүүдтэй шууд өрсөлдж байна. Ийнхүү, манай эдийн засагт бодитоор харагдаж байгаа эдгээр бүх үйл явц, бодлогын үр дүн ОУВС болоод дээр өгүүлсэн "Вашингтоны ойлголцол"-той нягт холбоотой байж таарах нь.

Гэтэл сүүлийн жилүүдэд энэхүү ойлголцлыг нэлээд шүүмжлэх болсон. Шүүмжлэлийн гол санаа нь ОУВС энэхүү ойлголцлын зарчмыг бүх орнуудад нэгэн жигд хэрэгжүүлж ирсэнтэй холбоотой. Тухайн орны эдийн засгийн нөхцөл байдал, явж ирсэн чиг хандлагыг үл харгалzan, бүгдэд нь ижилхэн бодлогын зөвлөмж өгч, хэрэгжүүлж байсан нь тухайн орнуудын эдийн засагт хүссэн үр дүн өгөөгүй гэж шүүмжлэгдсэн. Жишээ нь, бодит хүүг байнга эерэг байлгах ёстой гэсэн бодлогын зөвлөмж нэлээд шүүмжлэлд өртсөн. Эдийн засгийн хүндрэлтэй үед бодит хүүг эерэг байлгахын тулд мөнгөний хатуу бодлого явуулах ёстой гэсэн үг. Мөнгөний хатуу бодлого нь зээлийн хүүг өсгөх учраас бодит эдийн засагт хүчтэй сөрөг нөлөө үзүүлдэг. Учир нь эрсдэл өндөртэй зээлийн төслүүд өндөр үр ашигтай байдаг бол эрсдэл багатай зээлийн төслүүд үр ашиг багатай байдаг. Зээлийн хүү өсөх тусам эрсдэл өндөртэй зээлүүд санхүүжилт авна гэсэн үг. Нэгэнт эрсдэл өндөртэй зээлүүд учраас эдгээр төслүүд амжилт олохгүй байх тохиолдол ихэсч, бодит үйлдвэрлэл буурдаг. Үүнийг дагаад банкны сектор дахь чанаргүй зээлийн хэмжээ нэмэгдэж, хүндрэлд ордог. Ийнхүү эдийн засгийн хямралтай тулсан үед мөнгөний хатуу бодлого явуулах нь эдийн засгийн уналтыг түргэтгэсэн гэж дүгнэлт хийдэг.

Энэ мэт шүүмжлэлийг ОУВС хүлээн авч дээр өгүүлсэн дотоод өөрчлөлтийг эхлүүлсэн байна. Нөгөө талаас, сүүлийн жилүүдэд олонхи хөгжиж буй орнуудын хувьд эдийн засгийн таатай орчин бүрдэж, эдийн засгийн өсөлттэй явж ирсэн учраас ОУВС-аас зээл авах хэрэгцээ буурсаар ирсэн. Энэ нь тус байгууллагыг үйл ажиллагааныхаа үндсэн чиглэл, цар хүрээг эргэн харах шаардлагыг бий болгоод байсан юм. Энэхүү дотоод өөрчлөлтийнх нь гол цөм нь ОУВС гишүүн орнууддаа хийдэг эдийн засгийн тандалт, судалгаа шинжилгээнийхээ үйл ажиллагааг улам нарийсгахад оршиж байна. Өөрөөр хэлбэл, тухайн орны нөхцөл байдал, шинж чанаруудыг нарийн мэдэхэд гол анхаарлаа хандуулна гэсэн үг. Үүний үр дүнд бүх оронд дээр дурдсаны нэгэн адил бодлогын зөвлөмж өгөхөөс татгалзаж, аль болох тухайн орны нөхцөл байдалд тохирсон зөвлөмжийг санал болгоход чиглэгдэх болсон байна.

Тэгвэл өнөөгийн санхүү, эдийн засгийн хямралтай байгаа үед ОУВС дээрх шүүмжийг хэрхэн тусган авч, манай улсад ямар бодлогын

Нийт эрэлтийн талаарх бодлого ба ОУВС-тай хэрэгжүүлж буй хөтөлбөр

зөвлөмж өгч байгаа, өмнөх зөвлөмжүүдээс юугаараа онцлог, өөр байна вэ гэдэг асуудал онцгой анхаарал татаж байна.

2009 оны эхний улирлын тайланд бид иймэрхүү төрлийн хөтөлбөр ашиг сонирхлын зөрчлөөс болж тэр бүр амжилтад хүрэхгүй байх боломжтой гэж тэмдэглэсэн. Тухайн тайлан хэвлэгдэх үед манай Засгийн газар ОУВС-тай хөтөлбөр үндсэндээ тохирсон байсан бөгөөд Монгол Банк бодлогын хүүгээ огцом өсгөж, мөнгөний хатуу бодлогоо уlam чанггуулсан. Хүү өсгөсөн нэг шалтгаан нь бодит хүүг эерэг болгох шаардлагатай гэж Монгол Банк зарласан. Бодлогын хүүг өсгөснийг ОУВС дэмжиж байгаагаа ч илэрхийлсэн.

ОУВС хэдийгээр дотоод өөрчлөлт хийж байгаа ч манай орны өнөөгийн нөхцөл байдалд тохирсон ямар бодлогын өөрчлөлт гарсан бэ гэдэг нь тэр бүр тодорхой биш байна. Зээлийн болоод хадгаламжийн бодит хүүг эерэг түвшинд барих хатуу зарчмыг баримталсаар ирсэн нь өмнө хэрэгжүүлж байсан хөтөлбөрүүдтэй нэгэн адил байгааг тэмдэглэх нь зүйтэй. Тухайн үед бид бодит хүүг богино хугацаанд заавал эерэг түвшинд хүчээр аваачих шаардлага байхгүй гэж өмнөх тайландаа тэмдэглэж байсан. Тухайлбал, Монгол Банк зөвхөн бодит хүүг эерэг байлгахыг удирдлагaa болгож бодлогын хүүгээ өсгөх нь буруу гэж тэмдэглэсэн. Нөгөө талаас, одоогийн хэрэгжүүлж буй Стэнд-бай хөтөлбөр нь биелүүлэхэд хүндрэлтэй тодорхой тоон зорилтууд багатай, Засгийн газар болоод Монгол Банкны үйл ажиллагаанд шууд хутгалдан орох заалтууд цөөн, цомхон, хэрэгжүүлэх арга хэмжээнүүд нь тодорхой байгаа нь нааштай өөрчлөлт болжээ.

5.2. Мөнгөний бодлого

2009 оны зургадугаар сард Монгол Банк бодлогын хүүгээ бууруулах эхний арга хэмжээнүүдийг аваад эхэлсэн. Бодлогын хүү буурна гэдэг нь банкны сектор дахь илүүдэл нөөцийг төв банк өөр дээрээ татан авахгүй гэсэн үг юм. Тэгэхээр тэр илүүдэл нөөц зээл хэлбэрээр эдийн засаг руу гарна гэсэн үг. Өөрөөр хэлбэл, энэ нь мөнгөний хатуу бодлого суларч байгаагийн эхний дохио. Мөнгөний бодлогоо бага хэмжээгээр сулруулах шалтгаан нь инфляцийн түвшин тавдугаар сарын эцсийн

байдлаар 7.3 хувьтай болсонтой холбоотой. Бид мөнгөний бодлого, санхүүгийн салбарын өнөөгийн байдлын талаар “Санхүү, эдийн засгийн хямрал ба Монгол Улсын санхүүгийн зах зээл: 2009 оны эхний хагас жилийн тайлан”-д дэлгэрэнгүй авч үзэн өөрсдийн үнэлэлт, дүгнэлтээ өгсөн.

Өнөөгийн ОУВС-тай зөвшилцэж хэрэгжүүлж байгаа мөнгөний бодлогыг аваад үзэхэд төөрөгдөл оруулахаар үйл ажиллагаанууд харагдаж байна гэдгийг бид тус тайланд тэмдэглэсэн байгаа. Юуны өмнө, Монгол Улсын гадаад валютын нөөцийг удирдаж, мөнгөний бодлого явуулдаг Монгол Банк болоод төсөв, сангийн бодлого хэрэгжүүлдэг Засгийн газрын хоорондын үйл ажиллагааны харилцаанд анхаарах зүйл байна. Монгол Банк нь Засгийн газраас хараат бус мөнгөний бодлого явуулах учиртай. Энэ нь үндсэндээ Монгол Банк Засгийн газрын ямар нэг шахалтад оролгүйгээр хараат бус бодлого баримталж, үнийн өсөлтийг хязгаарлахад гол анхаарлаа хандуулах учиртай гэсэн үг юм.

Манай улсын хувьд төв банкны хараат бус байдлын томоохон илрэл нь төв банкнаас Засгийн газарт олгосон зээл харуулдаг гэж болно. Ер нь аливаа нэг хөгжиж буй орнуудын Засгийн газар төв банкнаасаа зээл авч үйл ажиллагаагаа санхүүжүүлэх сонирхолтой байдаг. Учир нь төв банкнаас авах зээл нь Засгийн газрын хувьд бага зардалтай тусдаг бөгөөд зээл авахдаа олон төрлийн шалгуурыг давах шаардлагагүй. Түүхэнд иймэрхүү замаар Засгийн газар үйл ажиллагаагаа санхүүжүүлж байсан тохиолдол олон гарсан бөгөөд эцсийн дүндээ бүгд өндөр инфляци бий болгосон гэдгийг бид бүхэн мэднэ.

Цаашилбал, Засгийн газар эдийн засгийн өсөлтийг түргэтгэх сонирхолтой байдаг бол төв банкны гол зорилго нь эдийн засгийн тогтворталтыг хангахад оршдог. Тухайлбал, төв банк үнийн өсөлтийг бага түвшинд барьж, эдийн засгийг тогтвортой өсөх нөхцлөөр хангаж өгөхийг чухалчилдаг. Тийм ч учраас энэ хоёр төрийн байгууллагын хооронд сонирхлын зөрчил түгээмэл ажиглагддаг. Жишээ нь, сонгууль дөхсөн үед Засгийн газар эдийн засгийн өсөлтийг хурдасгах сонирхол ихтэй байдаг. Тийм ч учраас төв банкийг мөнгөний нийлүүлэлтээ өсгөж, эдийн засгийн өсөлтийг дэмжих бодлого баримтлах ёстой гэж үздэг.

Эндээс дүгнэхэд Засгийн газар төв банкны үйл ажиллагаанд нөлөөлөх сонирхолтой байдаг.

Манай улсын макро эдийн засгийн бодлогын тогтолцоо Засгийн газраас төв банкинд нөлөөлөх нөлөөллийг аль болох багасгахыг бодолцож зохицуулагдсан. Үүний нэг тод илрэл нь Монгол Банкны ерөнхийлөгчийг зургаан жилээр томилдог нь Засгийн газрын сонирхлын зөрчлөөс зайлсхийх гэсэн зохицуулалт юм. Харамсалтай нь, өнөөг хүртэл явж ирсэн уламжлалыг харахад энэ зохицуулалтад тэр болгон захирагдаагүй болох нь харагддаг.

Сүүлийн жилүүдэд Монгол Банкнаас Засгийн газарт олгосон зээлийг бодлоготойгоор бууруулж, зээлийн өрийн үлдэгдэлгүй болгоод байсан билээ. Гадаад зах зээл дээр манай экспортын бараа, бүтээгдэхүүнүүдийн үнэ өссөн нь Засгийн газрын орлогыг өсгөснөөр ийм төрлийн зээлийн хэрэгцээ ч багассан. Гэтэл эдийн засгийн хямралтай тулмагц Засгийн газар Монгол Банкнаас зээл авсан нь манай улсад хэвшүүлэх гэж оролдож байгаа бодлогын тогтолцооныхоо эсрэг үйлдэл болсон. Энэ талаар бид санхүүгийн зах зээлийн эхний хагас жилийн тайланд дэлгэрэнгүй өгүүлсэн. Цаашдаа иймэрхүү уламжлал үргэлжилбэл Монгол Банк хараат бус үйл ажиллагаа явуулах чадамжгүй гэдгээ харуулж, мөнгөний бодлогод итгэх олон түмний итгэл алдрах талтай гэж сануулсан.

Мөнгөний бодлогыг ойлгомжгүй байдалд оруулсан өөр нэг зүйл бол Монгол Банкнаас банкуудад зээл олгосон явдал. 2009 оны зургадугаар сарын эцсийн байдаар банкуудад олгосон зээлийн өрийн үлдэгдэл 152 тэрбум төгрөг байна. Мөнгөний хатуу бодлого баримталж буй үед банкуудад зээл олгосон нь хатуу бодлогынх нь эсрэг үйлдэл төдийгүй зарим банк, компаниудад шударга бусаар давуу тал олгож байгаа явдал юм. Төв банк аливаа нэг үйлдвэрлэлийн салбар, компаниудад банкуудаар дамжуулан зээл олгох явдал бол өнөөг хүртэл хэвшүүлэх гэж оролдож буй бодлогын тогтолцооны эсрэг үйлдэл болсон гэлтэй.

Монгол Банк мөнгөний бодлого явуулахдаа дотоод зөрчил багатай бодлого баримталж, инфляцитай 2-3 жилийн турш тууштай тэмцэх шаардлагатай гэж бид дүгнэж байна. Түүнчлэн, 2009 оны эхний гурван сард валютын ханшны хэлбэлзэл манай мөнгөний

бодлогын сул талыг ил гаргасан гэж өмнөх улирлын тайландаа бид тэмдэглэсэн. Санхүү, эдийн засгийн хямрал нэгээр дуусахгүй тул валютын ханшны талаарх байр сууриа Монгол Банк тодорхой болгох шаардлагатай байна. ОУВС-тай тохирсон Стэнд-бай хөтөлбөрт мөнгөний бодлогыг валютын хашны бодлогоос хараат бус байлгахаар тусгаж өгчээ. Өөрөөр хэлбэл, Монгол Банк гадаад валютын ханшид ямар нэг зохицуулалт хийхгүй бөгөөд гадаад валютынхаа нөөцийг хуримтлуулж байхаар тохирсон. Харин төгрөгийн нийлүүлэлтийг хянах замаар үнийн өсөлтийг хязгаарлах нь Монгол банкны үйл ажиллагааны гол зорилго гэж ойлгогдоо байна.

Монгол Улс ОУВС-тай гэрээ байгуулснаар гадаад валютын нөөцөө нэмэгдүүлсэн боловч үүнтэй зэрэгцээд Монгол Банкнаас Засгийн газарт, банкуудад зээл олгосон нь ОУВС-аас Засгийн газарт, банкуудад зээл олгосон мэт ойлголтыг төрүүлж байж болох юм. ОУВС-аас авсан зээл нь шууд утгаараа эдийн засгийн хямралыг давахад зориулагдсан хөрөнгийн эх үүсвэр биш юм. Харин импортын бараа бүтээгдэхүүн худалдаж авахад шаардагдах валютын эх үүсвэр дутагдсан тохиолдолд голлож хэрэглэх зориулалттай. Түүнээс гадна гадаад руу төлөх валютын төлбөрийг тасалдуулахгүй байхад бас зарцуулагдах учиртай.

5.3. Төсөв, сангийн бодлого

Засгийн газрын ОУВС-тай байгуулсан хөтөлбөрт төсөв, сангийн бодлогыг тодорхойлж өгсөн байгаа. Санхүү, эдийн засгийн хямралын эсрэг Засгийн газрын боловсруулсан төсөв, сангийн бодлого нь үндсэндээ төсвийн хумих бодлогоор тодорхойлогдож байна гэж бид өмнөх улирлын тайланд дүгнэсэн. Тухайн тайлан хэвлэгдэж байх үед ОУВС-тай Стэнд-бай хөтөлбөрийг хараахан эцэслэн тохиороогүй байсан бөгөөд Монгол Улсын Засгийн газрын "Санхүү, эдийн засгийн хүндрэлийг даван туулах арга хэмжээний төлөвлөгөө" хэрэгжиж байсан юм.

Засгийн газрын хэрэгжүүлж байсан тус хөтөлбөр нь 1.5 их наяд төгрөгийн өртөгтэй байжээ. Тус хөтөлбөр нь эдийн засаг дахь Засгийн газрын оролцоог нэмэгдүүлэх замаар санхүү, эдийн засийн хямралтай тэмцэх

Нийт эрэлтийн талаарх бодлого ба ОУВС-тай хэрэгжүүлж буй хөтөлбөр

зорилготой батлагдсан. Тухайлбал, банкны салбараар дамжуулан барилгын салбарт болоод малчдад зээл олгох, уул уурхайн үйлдвэрлэлийг дэмжихэд зориулж дэд бүтцийн төслүүдийг санхүүжүүлэх, авто зам болоод дулааны цахилгаан станц барих зэрэг томоохон арга хэмжээнүүд төлөвлөгдсөн. Засгийн газрын хэрэглээг ингэж нэмэгдүүлэхийн тулд 1.2 тэрбум ам. долларын санхүүжилтийг гадаад зах зээл дээр Засгийн газрын бонд гаргах замаар олж авахаар тусчээ.

Ерөнхийдөө санхүү, эдийн засгийн хямралтай үед төсөв, сангийн тэлэх бодлогоор дамжуулан нийт эрэлтийг өсгөх замаар хямралтай тэмцэх нь зөв, зүйтэй арга гэж олон орны туршлага харуулаад байгаа. Эдийн засагчид, бодлого боловсруулагчид ч энэ тал дээр нэгдсэн ойлголтод хүрсэн гэж ойлгож болно. Харин төсөв, сангийн тэлэлтээ хэр хүчтэй хийх тал дээр санал зөрөлддөг тал бий.

Тэгвэл Засгийн газрын дэвшүүлсэн дээрх хөтөлбөр батлагдсанаасаа хойш удалгүй хэрэгжүүлэх боломж муутай нь нотлогдсон. Үүний гол шалтгаан нь гадаад зах зээл дээрээс хөрөнгийн эх үүсвэр олох нь өнөөгийн нөхцөлд тийм амар биш байгаатай холбоотой. Нөгөө талаас, бидний үзэж байгаагаар энэхүү хөтөлбөр хэрэгжих үндэслэл багатай байх шалтгаан нь тухайн үед хатуу мөнгөний бодлогыг Монгол Банкнаас явуулж байсантай ч холбоотой. Мөнгөний хатуу бодлого нь нийт эрэлтийг хумих бодлого явуулж байна гэсэн үг. Харин, төсөв, сангийн тэлэх бодлого нь нийт эрэлтийг өсгөх бодлого тул хоорондоо зөрчилдөх талтай байсан. Түүнчлэн, тус хөтөлбөрт тусгагдаад байсан зардлуудыг хараад импортын бараа, үйлчилгээ худалдан авахад баагүй хөрөнгө зарцуулагдахаар тусгагдсан нь дотоодын үйлдвэрлэгчид, пүүс компаниудад тэр бүр оновчтой бус гэсэн шүүмжлэлд ч өртсөн. Эндээс дүгнэхэд, Засгийн газрын хямралын эсрэг дэвшүүлсэн хөтөлбөр нь бусад бодлоготойгоо уялдаа муутай, санхүүжилт нь тодорхойгүй байснаас зогсоход хүрчээ.

ОУВС-тай тохирсон Стэнд-бай хөтөлбөрт төсөв, сангийн бодлогыг тохиорхдоо үндсэндээ төсвийн алдагдлыг бага байлгахаар тодорхойлж өгсөн байгаа. 2009 оны зургадугаар сарын төсвийн тодотголоор Засгийн газрын алдагдлыг 364 тэрбум төгрөг буюу ДНБ-ий 5.8 хувьтай тэнцүү байхаар зааж өгсөн. 2009 оны

зургадугаар сарын эцсийн байдлаар төсвийн орлого 826 тэрбум төгрөг, нийт зарлага 1.09 их наяд төгрөг байна.

2009 оны зургадугаар сарын эцсийн байдлаар төсвийн алдагдал 264 тэрбум төгрөг байгаа бөгөөд тайлант оны эцсэс гэхэд төлөвлөсөн хэмжээндээ байх эсэх нь тодорхойгүй байна. Өмнөх оны мөн үетэй харьцуулахад Засгийн газрын зарлага ижил түвшинд байхад Засгийн газрын орлого 20 хувиар буурсан нь энэхүү алдагдал бий болоход нөлөөлжээ. Төсвийн алдагдлыг дээр дурдсан олон улсын санхүүгийн байгууллагууд болон донор орнуудаас зээл авах замаар нөхөхөөр төлөвлөсөн. Өнөөдрийн байдлаар эдгээр байгууллага төсвийн алдагдлыг нөхөхөд зориулж 160 сая ам. доллартай тэнцэх зээл олгох боломжтойгоо илэрхийлсэн гэж дээр тэмдэглэсэн. Засгийн газар үлдэгдэл хөрөнгийг олох боломжтой гэж мэдэгдэж байгаа. Эхний ээлжинд Дэлхийн Банкнаас 40 сая ам. доллартай тэнцэх зээл аваад байгаа бөгөөд тайлант оны хоёрдугаар хагаст эдгээр зээлүүдийн дийлэнх орж ирнэ.

Ийнхүү төсөв, сангийн бодлого санхүү, эдийн засгийн хямралын өнөөгийн үед тэлэлт хийх орон зайгүй болсон бөгөөд өмнө нь зарласан хямралыг даван туулах арга хэмжээний төлөвлөгөөгээ хаяж, ОУВС-тай тохирсон хөтөлбөр ёсоор төсвийн алдагдлын хэмжээг зургаан хувьд барих ёстой болсон. Энэ нь ч үүссэн нөхцөл байдалдаа илүү зохицох бодлогын томоохон арга хэмжээ байсан болов уу.

Сүүлийн жилүүдэд улсын төсөв ДНБ-ий томоохон хувийг эзлэх болсон. 2008 оны эцсийн байдлаар Засгийн газрын зарлага ДНБ-ий 40 хувьтай тэнцэхүйц байгаа нь Засгийн газрын эдийн засагт оролцох оролцоо өндер байгааг харуулсан. Энэхүү оролцоог багасгаж, хувийн секторын эдийн засагт гүйцэтгэх үүргийг өсгөх нь эдийн засгийн үр ашгийг дээшлүүлэхээс гадна эдийн засгийн тогтвортой өсөлтийг бий болгоход түлхэц болно гэж бид өмнөх улирлын тайланд дүгнэсэн. Засгийн газар энэ тал дээр дунд хугацааны хөтөлбөр боловсруулж, 2011 он гэхэд Засгийн газрын зарлагыг ДНБ-ий 32 хувьтай тэнцүү болтол бууруулахаар төлөвлөж байгаа нь сайн хэрэг. Гагцхүү энэхүү зорилтоо биелүүлэх асуудал л чухлаар тавигдаж байна.

Тэгвэл манай орны төсөв, сангийн бодлогод тулгамдаад байгаа ямар асуудал байна вэ? Эхний улирлын тайланд бид сүүлийн

жилүүдийн төсөв, сангийн бодлогын талаар дэлгэрэнгүй хүүрнэсэн. Тус тайландаа бид Засгийн газрын зарлага сүүлийн дөрвөн жилийн турш огцом өссөнийг тэмдэглэсэн. Эдийн засгийн мөчлөг дагасан төсөв, сангийн бодлого нь эдийн засгийн өсөлтийн үед нийт эрэлтийг улам өсгөж, улмаар үйлдвэрлэл, үйлчилгээний бодит өсөлтийг бий болгохоос гадна үнийн өсөлтийг бий болгодог. Үнэхээр ч манай улсад сүүлийн жилүүдэд эдийн засгийн өндөр өсөлт ажиглагдсаны зэрэгцээ өндөр үнийн өсөлт бий болсон. Тэгвэл санхүү, эдийн засгийн хямралын үед өмнөх жилүүд шигээ Засгийн газрын зардлыг өсгөх боломжгүй болж, нийт зарлагаа багасгахаас өөр аргагүйд хүрсэн. Тийм учраас эдийн засгийн мөчлөг дагасан бодлого үргэлжилсээр байна.

Эдийн засгийн мөчлөг дагасан иймэрхүү бодлогын сул тал нь эдийн засгийн өсөлт, бууралтыг улам түргэтгэж эдийн засгийн тогтвортгүй орчныг бий болгодог. Эдийн засгийн тогтвортгүй орчин нь хувь хүмүүс болоод пүүс компаниудын хувьд тодорхой бус байдлыг бий болгодог учраас үйлдвэрлэл, үйлчилгээ нь эрдэлд өртөх магадлал өндөрсдөг. Тийм ч учраас эдийн засгийн мөчлөг сөрсөн бодлого явуулах нь илүү үр ашигтай гэж үздэг.

Түүнчлэн, манай улсын Засгийн газрын төсвийн орлого уул уурхайн салбараас орох орлогоос хэт хараат байгаа явдал нь түгшүүр төрүүлж байна. 2008 оны сүүлийн хагаст зэсийн үнэ огцом буурсантай холбоотойгоор төсвийн орлого эрс буурч, 305 тэрбум төгрөг буюу ДНБ-ий таван хувьтай тэнцэхүйц хэмжээний төсвийн алдагдалд оруулсныг бид өмнөх улирлын тайланд тэмдэглэсэн. Тэгвэл, Засгийн газрын алдагдлыг уул уурхайн салбараас орсон орлогыг хасаад тооцвол ДНБ-ий 15.3 хувьтай тэнцэж байна гэж Дэлхийн Банк тооцоолжээ. Энэ нь манай улсын төсөв уул уурхайн салбараас орох орлогоос хэт хараат болж байгааг илэрхийлж байгаа юм. 2007 онд энэхүү “уул уурхайн бус” алдагдал ДНБ-ий 13 хувьтай тэнцүү байсан хийгээд энэ хэт хараат байдал сүүлийн жилүүдэд ихэсч байгаа нь харагдаж байна.

Ийнхүү төсөв, сангийн бодлогыг эдийн засгийн мөчлөг болоод уул уурхайн салбараас орох орлогоос хараат бус байлгах нь зүйтэй гэж бид өмнөх улирлын тайланд тэмдэглэсэн. Тухайлбал, Засгийн газрын зарлагыг жил болгон тодорхой хувиар өсгөж байх тогтолцоонд

шилжиж болох талаар дурдсан. Харин Засгийн газрын орлого эдийн засгийн мөчлөгийг даган өсч буурна. Товчхондоо, төсөв сангийн бодлогын гол зорилго бол эдийн засгийн өсөлтийн үед хуримтлал бий болгож, түүнийгээ эдийн засгийн уналтын үед хэрэглэж байхаар зохицуулагдаад оршиж байгаа юм.

Энэхүү зохицуулалтад шилжихэд хэд хэдэн анхаарах зүйл гарна. Юуны түрүүнд Засгийн газрын зарлагын өсөлтийг хэрхэн тогтоох вэ гэдэг асуудал. Сүүлийн хэдэн жилд ажиглагдсан шиг жил болгон зарлагын өсөлтийг огцом өндөрсгөөд байвал энэ бодлого үр дүнгээ өгөхгүй. Тийм учраас Засгийн газрын зарлагыг урт хугацааны эдийн засгийн өсөлт болоод манай экспортын гол бүтээгдэхүүнүүдийн үнийн урт болоод дунд хугацааны чиг хандлагад үндэслэн тогтоож өгөх нь зүйтэй юм.

Засгийн газрын зарлагын өсөлтийг тогтвортжуулахтай зэрэгцээд хуримтлалын сан байгуулах ёстой болно. Тэгвэл энэхүү сангийн хөрөнгийг хэрхэн ашиглах вэ гэдэг асуудал гарч байна. Хэрэв хуримтлалын сангийн хөрөнгө тэтгэвэр тэтгэмж, нийгмийн халамж, эрүүл мэнд, боловсрол зэрэг Засгийн газрын зарлагыг санхүүжүүлэхэд зарцуулагдвал энэхүү тогтолцоо нь үр ашиггүй болно. Тийм учраас тус сангийн хөрөнгийг манай улсын валютын нөөцийн удирдлагатай адилаар удирдах боломжтой гэж үзлээ.

Төсөв, сангийн бодлогын үндсэн зарчим нь ийнхүү тодорхойлогдох боломжтой юм. Сангийн яам энэ тал дээр “Төсвийн тогтвортлтийн хууль”-ийн төслийг санаачилж, ОУВС манай улсад яг энэ сэдвээр зөвлөмж өгсөн нь нүдээ олсон арга хэмжээ болжээ. Үг хуулийн төслийн гол агуулга нь бидний дээр дурдсан зарчим бөгөөд Засгийн газрын төсвийг эдийн засгийн мөчлөг болоод экспортын гол нэр төрлийн бүтээгдэхүүнүүдийн үнийн хэлбэлзлээс ангид байлгах зорилготой юм.

Одоогийн байдлаар энэхүү төсөл нь боловсруулалтын шатанд байгаа бөгөөд бидэнд тус төсөлтэй бүрэн дүүрэн танилцаж, холбогдох яам, газрууд болоод бодлого боловсруулагчидтай санал солилцох боломж цаашид гарч ирнэ. Бид энэхүү хуулийн төслийн талаар дараагийн улирлын тайланд дэлгэрэнгүй мэдээлэл болно. Ер нь гадаад байгууллагуудын энэ мэт үнэ цэнэтэй зөвлөмжийг сонсч, хүлээн авах нь зүйтэй хэдий ч бид өөрсдийн

Нийт эрэлтийн талаарх бодлого ба ОУВС-тай хэрэгжүүлж буй хөтөлбөр

хувилбараа бодож боловсруулж, санал бодлоо өргөн хүрээтэй солилцох нь маш чухал. Тийм ч учраас Сангийн яам болоод ОУВС энэхүү ач холбогдол өндөртэй хуулийн төсөл дээр олон нийтийн хэлэлцүүлэг зохион байгуулж, ач тусыг нь сурталчлах шаардлагатай байна.

Манай улсад ийм төрлийн хуримтлалын сан байгуулах эхлэл тавигдсан. Эдийн засгийн өндөр өсөлттэй сүүлийн жилүүдэд Засгийн газар алт, зэсийн үнийн өсөлтөд гэнэтийн ашгийн татвар ногдуулах замаар “Монгол Улсыг хөгжүүлэх сан”-г байгуулсан. Харамсалтай нь, тус санд хуримтлагдсан хөрөнгийг хадгалах биш харин Засгийн газрын зарлагыг санхүүжүүлсэн нь буруу шийдэл болжээ гэж бид өмнөх улирлын тайланд тэмдэглэсэн. Тухайлбал, тус сангийн хөрөнгөөс нийгмийн халамжийн зардлууд болоод Засгийн газрын хөрөнгө оруулалтын зардлуудыг эдийн засгийн өсөлттэй үед санхүүжүүлсэн нь өнөөгийн эдийн засгийн хүндрэлийг даван туулахад шаардагдах хуримтлалгүй болгосон. Өнөөдрийн байдлаар тус сангаас нийгмийн халамжийн зардлуудыг санхүүжүүлж байгаа бөгөөд үндсэндээ шавхагдах хандлагатай байна.

Зарчмын хувьд хуримтлалын санг эдийн засгийн хямралтай үед Засгийн газрын зардлыг санхүүжүүлэхэд ашиглах нь зөв. Гэхдээ, өнөөгийн байгаа тогтолцооны нэг шүүмжлэл нь ямар хөтөлбөрүүдийг санхүүжүүлж байна вэ гэдэгт бас байгаа юм. Өөрөөр хэлбэл, энэ хуримтлал хэр үр ашигтай зарцуулагдаж байна вэ гэдэг асуудал. Ялангуяа, нийгмийн халамжид зарцуулагдаж байгаа хөрөнгө нь хүн амын бага орлоготой хэсгийг тэр бүр сайн онилохгүй байгаа учраас ард иргэдийг ядуурал, өлсгөлөнгөөс хамгаалах Засгийн газрын үндсэн зорилго биелэхгүй байна гэсэн нийтлэг шүүмж газар авсан. Засгийн газар ч үүнийг хүлээн зөвшөөрч, нийгмийн халамжийн хөтөлбөрүүдийг зорилтот хүн амын давхарга руу хэрхэн чиглүүлэх тал дээр ажлын хэсэг байгуулан ажиллаж байна. Энэхүү улирлын тайлантай зэрэгцэн хэвлэгдэж байгаа “Санхүү, эдийн засгийн хямралын Монголын эдийн засагт үзүүлж буй нөлөө: Хөдөлмөрийн зах зээл ба нийгмийн эмзэг бүлэг, 2009 оны эхний хагас жилийн тайлан”-д энэ талаар бид дэлгэрэнгүй авч үзсэн.

Засгийн газрын хэрэгжүүлж буй Стэнд-бай хөтөлбөрт ч нийгмийн халамжийн тогтолцоог үр ашигтай болгох талаар тодорхой заалт орсон

бөгөөд Засгийн газар Азийн Хөгжлийн Банк болоод Дэлхийн Банктай хамтран нийгмийн халамжийн тогтолцоог өөрчлөх төлөвлөгөө боловсруулж, түүнийгээ 2010 оны төсөвт суулгаж өгөх үүрэг авсан.

ОУВС Монголд хэрэгжүүлж буй хөтөлбөрийнхөө хэрэгжилтийг улирал бүрийн эцэст шалгаж байгаа. 2009 оны зургадугаар сарын эцсийн байдлаар манай улсын эдийн засгийн үзүүлэлтүүдийг шалгаж хөтөлбөрийн хэрэгжилтэд ОУВС сэтгэл хангалуун байгаагаа илэрхийлсэн. Бидний үзэж байгаагаар энэхүү хөтөлбөр нь одоогийн байгаа хэлбэрээрээ бүрэн хэрэгжих бололцоотой бөгөөд манай улсын эдийн засагт тодорхой хувь нэмэр оруулна. Учир нь манай Засгийн газар ийнхүү тодорхой хөтөлбөр хэрэгжүүлж байгаа нь сүүлийн жилүүдэд авч хэрэгжүүлсэн нийгмийн тэтгэмжийг хавтгайруулж, мөчлөг дагасан бодлогоосоо татгалзаж буй дохиог өгч байгаа төдийгүй цаашид баримтлах төсөв, сангийн болоод мөнгөний бодлогын хоорондын уялдаа холбоо, бодлого хэрэгжүүлэгч байгууллагуудын харилцаа холбоо, бие биеэсээ хараат бусаар үйл ажиллагаа явуулах орчинг хэвшүүлэхэд нааштай үр дүн өгнө.

6. Дүгнэлт

2009 оны хоёрдугаар улиралд дэлхийн өндөр хөгжилтэй улс орнуудын эдийн засаг тогтвортых анхны шинж тэмдгүүд илэрч эхлээд байна. Гэхдээ хямрал дуусгавар болох хараахан болоогүйгээр үл барам хөгжиж буй ихэнх улс орнуудын байдал сүл хэвээр байна. Энэхүү хямрал өндөр хөгжилтэй орнуудаас эхэлж, төрөл бүрийн сувгуудаар дамжин хөгжиж буй эдийн засаг руу шилжсэн. Хямралас гарах үйл явц ч мөн адил өндөр хөгжилтэй улс орнуудаас эхэлж, эдгээрт бий болсон өсөлтийн үр дүнд хөгжиж буй орнууд чирэгдэн, эдийн засгийн хүндрэл бэрхшээлийг даван туулна гэж эрдэмтэд үзэж байна. Өөрөөр хэлбэл, хөгжингүй орнуудын эдийн засгаас дэлхийн бусад орны байдал хамаарна. Хөгжингүй орнуудын эдийн засаг гуравдугаар улирлаас эхлэн өсөх урьдчилсан таамаглал байна. Энэ өсөлт буурай орнуудын эдийн засагт нөлөөлөх хүртэл тодорхой цаг хугацаа шаардагдана гэж үзвэл нөлөө нь энэ ондоо багтан төдийлөн хүчтэй мэдрэгдэхгүй болов уу.

Азийн орнууд энэ хямралд харьцангуй бага өртөж байгаа нь өнөөгийн үйл явцаас харагдаж байна. Ялангуяа Хятад болон Энэтхэгийн эдийн засаг өндөр өсөлттэй хэвээр байгаа нь бус нутгийн жижиг эдийн засагт эерэгээр нөлөөлнө. Тиймээс Монголын эдийн засгийн хувьд эерэг нөлөө өмнөд хөршөөс мэдрэгдэх ёстай. Манай улсаас авдаг экспортын бүтээгдэхүүний хэмжээ энэ оны энхий улиралд нэлээд буурсан байсан бол хоёрдугаар улиралд нэмэгдэх хандлагатай байгаа нь Хятадын эрэлт илүү хүчтэй болж байгаагийн нэг илрэл юм. Цаашдаа БНХАУ дэлхийн томоохон хэрэглээний зах зээл болно гэж үзвэл манай улсын дунд хугацааны төлөв нэлээд сайн байх магадлалтай.

Хямралын эсрэг Засгийн газраас дорвitoй арга хэмжээ авч чадаагүй. Нийт эрэлтийг дэмжих макро эдийн засгийн тэлэх бодлого үүгүйлэгдэж байгаа хэдий ч ийм бодлого хэрэгжүүлэх орон зайд байхгүй талаар бид эхний улирлын тайланд онцлон тэмдэглэсэн. Үнэхээр ч манай Засгийн газрын авсан ганц томоохон бодлого нь ОУВС-тай тохирсон Стэнд-бай хөтөлбөр юм. Тиймээс ч энэхүү тайланд бид энэ хөтөлберийн талаар илүү дэлгэрэнгүй авч үзлээ. Стэнд-бай хөтөлбөр нь өртөг багатай гадаад валютын эх үүсвэрийг богино хугацаанд олгож байгаагаар үл барам хамгийн гол нь манай улсын олон жилийн турш буруу явж ирсэн макро эдийн засгийн бодлогыг өөрчлөхөд тус дэм болох ёстай юм. Нөгөөтэйгүүр бусад донор байгууллага, орнуудын хувьд бодлогын талаар нааштай дохио өгч, зээл

тусламжийг нэмэгдүүлэх боломжийг бүрдүүлсэн билээ. Энэ удаагийн Стэнд-бай хөтөлбөр нь олон нөхцөл заалтгүй, бодлогод хөндлөнгөөс шууд оролцсон зүйл байхгүй учир бас нэг давуу талтай боллоо. Манай Засгийн газрын хувьд хөтөлбөрийн нөхцөл болох үндсэн үзүүлэлтүүдийг сайн биелүүлж байна. Нэгэнт богино хугацаанд хэрэгжүүлэх бодлогын сонголтууд хүнд учир бидний өгч бүй бодлогын зөвлөгөө нь гол төлөв дунд болон урт хугацааны бодлогын асуудлууд юм. Дунд болон урт хугацаандаа манай улс ашигт малтмалын орлогыг хөгжлийн дараагийн шатанд шилжих суурь болгон ашиглах нь зүйтэй юм. Ингэх боломж ч байна.

7. Ашигласан материал

De Gregorio, Jose, 2009. "The Chilean Economy in the Current Global Financial Crisis," Central Bank of Chile, January.

Ianchovichina, Elena and Sudarshan Gooptu, 2007. "Growth Diagnostics for a Resource-Rich Transition Economy: The Case of Mongolia," World Bank Policy Research Working Paper, WPS 4396, November.

IMF, 2009. "Mongolia: Request for Stand-By Agreement", March

IMF, 2009. "The Implications of the Global Financial Crisis for Low-Income Countries", March

Quarterly Report on Chinese Economy. June, 2009. World Bank Office in China. www.worldbank.org.cn

World Bank, 2009. Russian Economic Report No.19. June www.worldbank.org

World Bank, 2009. "Mongolia Monthly Economic Update", July

World Bank, 2009. "Battling the Forces of Global Recession", Economic Update for East Asia and Pacific, April

Статистикийн сарын мэдээлэл, Монголбанк 2008-2009

Статистикийн бюллетень, Үндэсний статистикийн хороо 2008-2009

Монгол Улс – Урт хугацааны хөтөлбөрийн хэрэгжилтийн дараах үнэлгээ, Сангийн яам 2006

Монгол Улсын 2009 оны төсвийн тухай, Монгол Улсын хууль 2008

Монгол Улсын 2009-2011 оны төсвийн төсөл, Монгол Улсын Засгийн газар 2008

Монгол Улсын 2009 оны төсвийн тухай хуульд нэмэлт өөрчлөлт оруулах тухай, Монгол Улсыг хөгжүүлэх сангийн 2009 оны төсвийн тухай хуульд нэмэлт өөрчлөлт оруулах тухай, Нийгмийн даатгалын сангийн тухай хуульд өөрчлөлт оруулах тухай хуулийн төслийг УИХ-ын нэгдсэн чуулганы хуралдаанаар З дахь удаагаа хэлэлцүүлсний дараах нэгдсэн төсвийн үр дүнгийн талаар, Сангийн яам 2009

Төрөөс мөнгөний бодлогын талаар 2009 онд баримтлах үндсэн чиглэл, Монгол Улсын Их Хурал 2008

Статистикийн 2007 оны эмхэтгэл, Үндэсний статистикийн хороо 2008

Статистикийн 2008 оны эмхэтгэл, Үндэсний статистикийн хороо 2009

Уул уурхайн ассоциаци www.mongoliaminingjournal.com
Economist: <http://www.economist.com/theworldin/index.cfm?d=2009>

Wall Street Journal: <http://online.wsj.com/public/page/news-global-world.html>

Монголбанк: <http://www.mongolbank.mn/web/guest/home>

Сангийн яам: <http://www.mof.gov.mn/>

Үндэсний татварын алба: <http://www.mta.mn/>

Улсын гаалийн өрөнхий газар: <http://www.ecustoms.mn/>

8. Хавсралт

Хавсралт 8. 1. Аж үйлдвэрийн гол нэр төрлийн зарим бүтээгдэхүүний үйлдвэрлэлт 2008-2009 оны эхний хагас жилээр

Гол нэр төрлийн зарим бүтээгдэхүүн	Хэмжих нэгж	2008 он	2009 он	Өөрчлөлтийн хувь
Зэсийн баяжмал 35 хувийн агуулгатай	мян.тн	181.0	180.0	-0.6
Молибдений баяжмал 47 хувийн агуулгатай	тн	2030.0	2285.0	12.6
Хайлуур жоншны баяжмал	мян.тн	69.7	53.3	-23.5
Алт	кг	6416.2	4327.3	-32.6
Катодын зэс, 99%	тн	1194.6	1044.5	-12.6
Самнасан ноолуур	тн	482.8	411.5	-14.8
Хивс	мян.м	406.1	273.4	-32.7
Зүсмэл материал	м	4994.5	4484.4	-10.2
Шохой	мян.тн	28.2	20.8	-26.3
Сонин	сая х.д.х	36.2	20.7	-42.8
Малын мах	тн	3255.4	178.1	-94.5
Хиамны зүйл	тн	845.3	834.4	-1.3
Гурил	тн	27946.4	39022.4	39.6
Талх	тн	11050.9	11807.6	6.8
Нарийн боов	тн	6234.3	6191.0	-0.7
Амтат ус, ундаа	мян.л	21395.7	11102.3	-48.1
Архи, дарс	мян.л	7268.4	7398.8	1.8
Спирт	мян.л	3178.5	2180.9	-31.4

Эх сурвалж: УСХ, 2009 оны зургадугаар сарын бүоллетен

Хавсралт 8. 2. Хөдөө аж ахуйн зарим бүтээгдэхүүний зах зээлийн дундаж үнэ, аймаг нийслэлээр, 2008- 2009 оны зургадугаар сард

	Хонины (ноостой) арьс		Үхрийн шир (2-оос дээш урттай)	
	2008VI	2009VI	2008VI	2009VI
Баян-Өлгий	1500	1200	20000	4000
Говь-Алтай	3000	2000	18000	5000
Завхан	2500	2000	-	-
Үвс	-	1500	22000	6000
Ховд	1312	2000	19000	5000
Архангай	4000	2000	24000	10000
Баянхонгор	-	-	-	10000
Булган	3000	1500	35000	5000
Орхон	3500	1200	25000	8000
Өвөрхангай	3500	2500	-	-
Хөвсгөл	-	-	-	-
Говьсүмбэр	3500	2000	20000	8000
Дархан	4000	1500	29000	10000
Дорноговь	1500	2000	19800	8400
Дундговь	3000	2000	-	-
Өмнөговь	4000	1000	-	-
Сэлэнгэ	2000	1000	26000	10000
Төв	2700	1190	27600	10900
Дорнод	-	1000	-	7200
Сүхбаатар	1400	1500	19000	7000
Хэнтий	3500	1500	20000	7000
Улаанбаатар	-	2500	32000	13000

Эх сурвалж: УСХ, 2009 оны зургадугаар сарын бүоллетень

Хавсралт 8.2 –ын үргэлжлэл

	Адууны шир		Ямааны ноолуур (цагаан) 1 кг	
	2008VI	2009VI	2008VI	2009VI
Баян-Өлгий	20000	8000	24500	22500
Говь-Алтай	15000	7000	25000	22500
Завхан	-	-	25000	22500
Увс	20000	-	26000	22000
Ховд	12000	5000	23666	22500
Архангай	28000	12000	24000	20000
Баянхонгор	-	7000	25000	23000
Булган	17000	5000	25000	14000
Орхон	25000	7000	25000	18000
Өвөрхангай	18000	11000	25000	24000
Хөвсгөл	12000	-	25000	23500
Говьсүмбэр	20000	13000	-	-
Дархан	20000	15000	-	18000
Дорноговь	17000	8300	21800	17200
Дундговь	18000	-	24500	23000
Өмнөговь	23000	8000	24000	23000
Сэлэнгэ	20000	8000	-	16000
Төв	23300	10500	23000	20000
Дорнод	-	7000	-	15000
Сүхбаатар	14000	7700	21000	16000
Хэнтий	-	10000	15000	-
Улаанбаатар	28000	13000	21000	20000

Эх сурвалж: УСХ, 2009 оны зургадугаар сарын бүоллетен